

ČESKÁ MĚSTA NA FOLIÍCH WÜRZBURSKÉHO ALBA (II. ČÁST)

MARTIN JEŽEK

Rozborem některých vyobrazení měst z alba kolorovaných perokresb uloženého pod signaturou Delin. VI v rukopisném oddělení Universitní knihovny ve Würzburgu¹⁾ jsme dospěli k potvrzení předpokladu, podle kterého je vznik alba kladen do let 1536/1537.²⁾ Časový interval vzniku předloh pro würzburgský soubor je po analýze pohledu na Krakov (*Firlet 1997*) možné poměrně přesně vymezit. Kreslíř zachytil zbytky shořelé části wawelského paláce, stíženého požárem v říjnu 1536.³⁾ Horní hranice intervalu byla na základě vyobrazení českých měst stanovena k 9. dubnu 1538 (*Ježek 1996*, s. 49).⁴⁾

Konfrontace vyobrazení Stříbra, Berouna, Nového Bydžova, Jaroměře⁵⁾ a Náchoda⁶⁾ s dobovými zprávami, výsledky stavebně historických průzkumů a s mladšími pohledy vedla k závěru o značném vlivu umělcovy fantazie na ztvárnění spatřené skutečnosti. O tom, že jeho cílem nebyl ryze dokumentační záznam navštívených měst, svědčí technika vytváření vedut, které jsou zřejmě zhotoveny na základě terénních skic zachycujících jen orientační a výrazné prvky panoramatu. Významné budovy, především kostely, jsou

zakresleny poměrně pozorně, skutečnosti mnohdy odpovídá i vystižení terénu a rozložení města. Zbývající objekty si kreslíř patrně domýšlel při dokončování kreseb po návratu z cesty, snad s pomocí na místě učiněných poznámek. Domovní zástavba a půdorys uvedených měst, včetně situování veřejných, třeba věrně zachycených staveb, jsou zcela smyšlené. Prokazatelné kreslířovy nepřesnosti i naše potíže se stanovením hranice mezi fikcí a zkrešeným zachycením reality jsou příčinou nevelké využitelnosti vedut ve stavebně historické praxi.

Seznámení s praktikami německého umělce, můžeme pokračovat v pokusu o posouzení věrohodnosti dalších vyobrazení z alba. Nejstarší ikonografie Prahy a Plzně byla několikrát zasvěceně zpracována (s uvedením starší literatury nejnověji *Kropáček 1995*; *Kreuzzieger 1996*; *Mergl 1995*) a ve spojení s dobovými zprávami a stavebně historickými poznatky poskytuje mnohem bohatší soubor pramenů, než tomu bylo u předchozích pěti měst.⁷⁾ Je proto na místě upozornit s větší důrazností než u první části článku, že předkládané závěry pokládám nanejvýš za námět k diskusi.

PRAHA (Č. 41)

Pro zhotovení pohledu na Prahu kreslíř zvolil stanoviště vyhledávané později řadou vedutistů - na rozdíl od nich, zdá se, nevystoupil nad Hladovou zeď. Výhled na pražská města mu poskytl svah petřínského vrchu, pokrytý vinohrady (viz *Tomek 1872*, s. 87). Jeho záměrem však nebylo vytvořit celkové, popisné panorama. Na rozměrný list se mu nevešel Strahov ani Vyšehrad, pozornost nevěnoval vltavským ostrovům ani krajině za městskými hradbami. Během své zastávky umělec neprokládá do místních poměrů - za město Prahu patrně pokládal aglomeraci na pravém břehu Vltavy, kde nenajdeme ani náznak příkopu dělicího Staré a Nové Město.⁸⁾ Nazval ji *DIE KINIKLICH STAT BRAG IN BEHEM*. Jako *NEVSTAT* označil Malou Stranu,⁹⁾ nad kterou se vypíná *RECIN.SCLOS*. Snad jen část z „Hradčan“ měl podle nápisu polokurzívou nad svatovítskou katedrálou za *vartberg*.

1) Zásluha na zpřístupnění souboru vedut českých měst náleží v první řadě Jiřímu Slavíkovi, jemuž děkuji za upozornění na článek *O. Šafář (1995)*, ve kterém jsou uvedeny bližší údaje o albu.

2) Pracovní snímky vedut a jejich detailů se nemohou srovnávat s připravovanou edicí, která podle laskavé informace paní A. Marsch v současné době vzniká pod jejím vedením. Kromě poznatků o okolnostech vzniku alba publikace přinese i zasvěcené posouzení všech vyobrazení.

3) Paní Elzbieta Marii Firlet děkuji za laskavé poskytnutí rukopisu připravované knihy před publikací.

4) Při pokusu o identifikaci vyobrazených měst (*Ježek 1996*, s. 35 - 36) jsem se jistě dopustil některých omylů, alespoň jeden z nich mohu napravit. Pod číslem 35 je v albu zařazen pohled na město nazvané OIIEST. Jedná se o Ujazd ležící asi 35 km severozápadně od slezské Gliwice (15 km jižně od města Strzelce Opolskie). V poznámkách 4 - 6 si dovoluji vrátit se k obsahové i formální stránce první části svého článku (*Ježek 1996*). Obecně bohužel platí upozornění na barevnou odlišnost reprodukcí würzburgských vedut oproti originálu, způsobenou mou chatrnou pamětí - lesy tvořící pozadí kolorovaných perokresb jsou ve skutečnosti vyvedeny v temně modrofialové barvě.

5) S odstupem si zdaleka nejsem jist, zda vysoká věž při severozápadním nároží kostela sv. Mikuláše v Jaroměři skutečně představuje věž zřízenou v roce 1753 (viz *Ježek 1996*, s. 41). S ohledem na značné převýšení hypoteticky identifikované vodárenské věže v Plzni (viz níže v textu), jedná se patrně o zvonicu s průjezdem, dodnes stojící v odpovídající poloze. Tuto domněnku pokládám za pravděpodobnější vzhledem k absenci jaroměřské zvonice na vedutě, vysvětlitelné ovšem i jejím zakrytím vysokou věží. Pokud znázorněná věž opravdu není dnes neexistující hodinovou věží, může veduta stanovit *terminus post quem* pro zbudování této výrazné stavby, zachycené barokními umělci. Potíže s určením zobrazené věže nemění nic na závěru o nevelké věrohodnosti würzburgského pohledu na Jaroměř.

6) Moderní reprodukční technika si poradila po svém s označením hradu při pravém okraji veduty Náchoda (viz *Ježek 1996*, s. 42). Polokurzivní nápis *hummeil* i s čarou, vedenou od něho přem k hradu podobně jako u hradů v okolí Berouna, pochopila jako nepatřičný a pokládajíc jej za poškození negativu, předložila nám reprodukcí bez nápisu.

7) Za neocenitelnou pomoc při poznávání středověkého Pražského hradu děkuji P. Chotěborovi, zasvěcenými připomínkami k posouzení pohledu na Plzeň přispěl J. Anderle. Laskavé svolení k publikaci sbírkových předmětů poskytl Archiv Pražského hradu, Státní ústav památkové péče v Praze, Západočeské muzeum v Plzni a Muzeum zemi Klodziej v Kladsku. Za nevšední péči při přípravě článku k publikaci vděčím paní O. Klapetkové a pracovníkům studia *Lepton*.

8) Při následujícím hodnocení pohledu na pravobřežní Prahu ji vzhledem k nemožnosti určení hranice nerozlišuji na Staré a Nové Město. Pro přehlednost dělím vyobrazenou aglomeraci na severní a jižní část pomyslnou čarou, vedenou od staroměstské Mostecké věže k východu, k nejvyšší dvojici věží hradby, jižně od mohutné kostelní budovy (17).

9) S doklady označování Menšího Města pražského jako *Nova Civitas* se

Pražský hrad

Zvýrazněním hradčanského návrší vyniklo izolování Pražského hradu od Menšího Města a cesta, která je spojovala, tak před svým dolním vyústěním prochází nezastavěným prostorem. Kamenné stupně, jimiž byla cesta tehdy vybavena, nahradily několik let po návštěvě německého kreslíře schody, po úpravách v 18. století nazývané Nové. Souběžné zdi, které po obou stranách lemovaly cestu i pozdější schodiště, napojil autor veduty na stejnou stranu brány. Přesto zaznamenal opěráky obou zdí, na severní zeď zakreslil i střílny, známé z mladších vyobrazení. Dvě svislé čárky, kterými je vyznačil na zdi i na parkánové hradbě, nevyjadřují zdvojení otvorů, obdobně totiž načrtl i siluety oken věží a obytných budov. Kamenná brána nahradila starší dřevěnou, zachycenou ještě P. van den Bossche, teprve v roce 1607 (*Kašička - Vilímková 1967*, s. 53). Podobu brány před požárem v roce 1541 neznáme, ale klenutá konstrukce, nakreslená na würzburgské vedutě, nevzbuzuje po srovnání s dalšími dobovými pohledy mnoho důvěry.

Mezi branou a levým okrajem veduty se rozkládá část Hradčan. Z domovní zástavby tu vyrůstá mohutná věž krytá vysokou jehlancovou střechou s nárožními vížkami. Vížky svírají, alespoň na západní straně, středovou věžičku či vikýř. Fasáda předsazeného patra či ochozu je zdobena slepou kružbou. K jižnímu boku věže se pojí hradba, která může poskytnout východisko z obtížně vyložitelné situace. Ze škály možností, mezi něž náleží kreslířova smyšlenka i realistické zobrazení doposud neznámého objektu, se nedá s jistotou vyloučit ani ztotožnění s věží zvanou biskupská, později matematická. Polohový vztah k ostatním hradním budovám by ale svědčil spíše o znázornění jedné ze tří hradních bran, situovaných západně od Bílé věže. Umístění odpovídá poloze první brány, dělicí hradní areál od Hradčanského náměstí. J. Kozel a M. Peterle ji však ztvárnili jako patrové stavení obdélného půdorysu. Věžovitým útvarům byla naproti tomu brána, kterou nechal Vladislav Jagellonský zbudovat krátce po roce 1500 západně od Bílé věže, na protější straně příkopu (viz *Kašička - Vilímková 1983*, s. 79). Podle V. Mencla (1978, s. 130) je její zdivo, přiléhající dnes k jižní stěně kaple sv. Kříže, dochováno do výše druhého patra a původně bylo ještě vyšší.¹⁰⁾

K východnímu boku jižní brány přiléhá rozlehlá budova obdélného půdorysu. Její hrázděné patro je posazeno na korunu parkánové hradby. Přibližně v těchto místech jsou dochovány zbytky gotických stavení, které snad lze, spíše z důvodu zlomkovité znalosti předpožárové zástavby těchto partií než na základě pozitivních zjištění (viz *Vojtíšek 1919*, s. 19 - 20; *Vilímková 1972*, s. 4, 20 - 23), spojovat s někdejšími „pokoji královny Anny“ (*Kašička 1988*, s. 200 až 201).¹¹⁾ Přesto nebo možná právě proto zavdává veduta podněty k domněnkám o pozdně středověkém uspořádání míst pozdějšího Nového stavení arcivévodky Ferdinanda a domů hraběte z Thurnu (viz *Kašička - Vilímková 1967*, s. 51 - 52).

setkáváme ještě na počátku 15. století (*Tomek 1872*, s. 35). Kreslířovo pojmenování však pokládám za důsledek jeho útržkovité znalosti Prahy.

- 10) Srovnání s dřevorezem ze Schedelovy kroniky otevírá otázku, zda Vladislavova stavební akce nenavázala na obdobnou starší situaci. M. Wohlgemuth a W. Pleydenwurf nakreslili na západní stranu příkopu, před dřevěný most, nízkou hranolovou věž. Na okraj poznamenejme, že srovnání nesporně velmi schematického nejstaršího vyobrazení Pražského hradu s würzburgskou vedutou odhaluje až nečekanou přesnost M. Wohlgemutha a W. Pleydenwurfa v detailu.

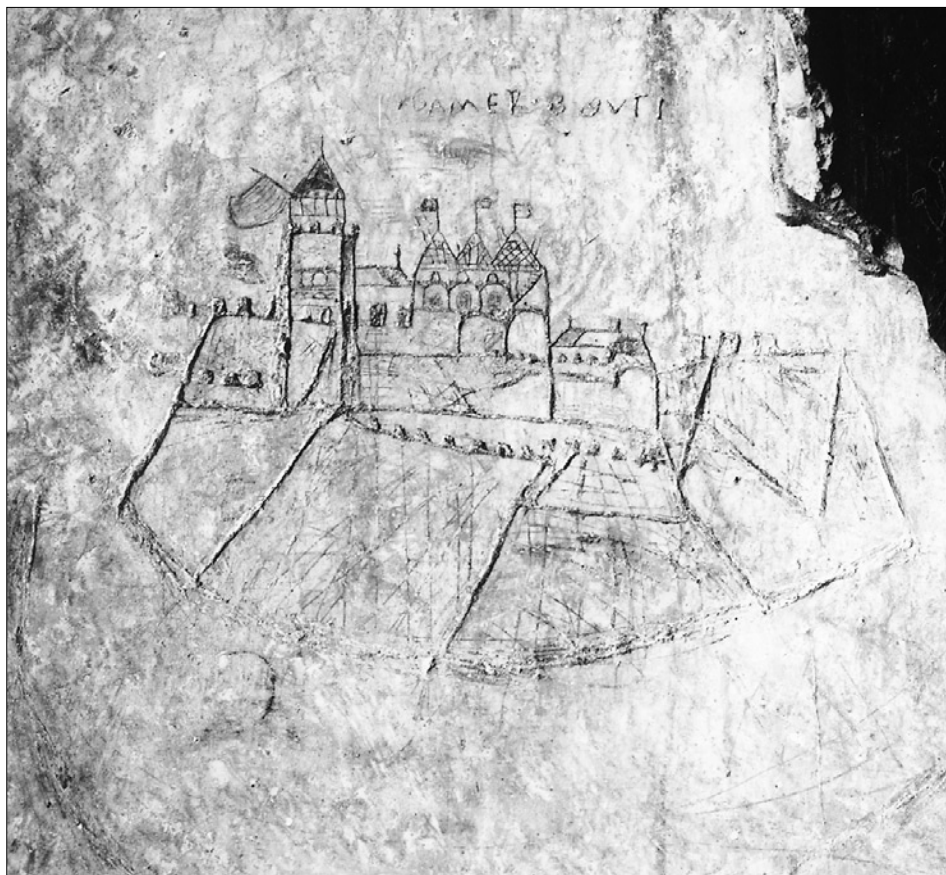
Zpoza hrázděné budovy vyčnívá mohutná věž s předsazeným patrem s nárožními vížkami. Střecha věže má tvar jehlanu, který je přibližně ve svém středu obtočen prstencem se čtyřmi věžičkami. O oprávněnosti jejího ztotožnění s Bílou věží netřeba pochybovat. Výšku románské věže dokumentují výsledky stavebně historických průzkumů (*Kašička - Vilímková 1983*, s. 41, 43, 78). Při likvidaci škod způsobených ničivým požárem v roce 1541 bylo nejvyšší, předsazené patro Bílé věže zakryto zvonovou střechou s lucernou, pod níž se schoval příbytek pozouněra, zřízený roku 1548 (*Vilímková 1972*, s. 6). Původní cínovou krytinu nahradily při obnově střechy měděné pláty (*Vojtíšek 1919*, s. 20). Možnost ke srovnání podoby Bílé věže před požárem nabízí pouze nejstarší z doposud známých pohledů na Prahu, vydaný v roce 1493. Téhož roku však Vladislav II. „...dělati rozkázal krov velmi vysoký, vyšší nežli jsou zdi té věže“ (*Letopisové 1941*, č. 663, s. 212). Letopiscovu zprávu zároveň lze vztáhnout ke kterékoli hradní věži - sám německý kreslíř nabízí další možnost, když do míst první hradní brány zakreslil již zmíněnou, nejzápadnější věž. Severně od Bílé věže vyčnívá na vedutě nižší věž. Z různých možností, mezi něž náleží i bašta v severozápadním nároží hradního opevnění, se jako nejpravděpodobnější jeví ztotožnění s již zmíněnou biskupskou čili matematickou věží.

Podobně jako M. Wohlgemuth a W. Pleydenwurf zaznamenal autor würzburgské veduty valbu jižní věže svatovítské katedrály. Členění věže do tří podlaží i veliká okna ve spodním z nich a dvojice oken ve vyšších patrech jsou obrazem více smyšleným než vycházejícím z reálného základu. Nárožní opěráky, přiléhající k věži navzdory skutečnosti v diagonále, sahají do výše nejvyššího patra. Jejich odstupnění a schematicky vyjádřené fláky by svědčily v kreslířův prospěch, kdyby čelní stranu jihozápadního opěráku nevzdobil namísto vlysů s lichými kružbami náznakem reliéfu. Jihovýchodní pilíř, zdá se, vybavil i figurální výzdobou. Jmenované nesrovnalosti, jejichž kořeny můžeme nacházet ve složitém členění opěráků, opět otevírají otázku vztahu kresby k terénní skice.

Ani úhlem pohledu není možno omluvit pomnutí otevřeného oblouku transeptu. V místech Zlaté brány se na vedutě zdvihá střecha se stupňovým štítem a s vikýři nad jižním průčelím. Zjevným omylem je zobrazení katedrály sv. Víta v podobě baziliky, které snad vzešlo z rozdílné úrovně střech kaplí věnčících chór a střechy presbytáře. Silně redukované opěrné oblouky spočívají na pilířích, jejichž předlohou mohly být opěráky přiložené ve skutečnosti k jedno-

11) V. Mencl (1978, s. 130) podle zprávy o dřevěné pavlači spojující královský palác s královským sídlem soudil, že pokoje královny byly situovány východněji. Jižně od Bílé věže podle něho stával dům hradního hejtmána (*Mencl 1978*, s. 131-132). Na základě nových stavebně historických poznatků uvažoval F. Kašička (1988, s. 203 - 204) o poloze hejtmánova domu v místech pozdější kaple sv. Kříže a královny pokoje klade jižně od Bílé věže (*Kašička 1988*, s. 200 - 201; *Kašička - Vilímková 1983*, s. 79). Také podle V. Vojtíšky (1919, s. 22) stál dům hradního hejtmána v blízkosti maštálí. M. Vilímková (1972, s. 32) zdůvodňovala svou lokalizaci do hradního příkopu.

Ve prospěch úvahy o ztotožnění hrázděné budovy s královským bytem lze kromě hypotetické interpretace poznatků ze stavebně historických průzkumů uvést pouze zprávu České komory o požáru v z roku 1541, podle které „pokoje naši nejmilostivější paní a královny do gruntu vyhořely“ (*Vilímková 1972*, s. 24 - 25). Bez významu není ani skutečnost, že na würzburgské vedutě nenajdeme při jižní hradbě, kde podle dobových relací královny pokoje nepochybně byly, žádnou jinou budovu, kterou by bylo možné s tak náročnou funkcí spojit.

Obr. 1: Rytina ze stěny Vladislavského sálu, považovaná za vyobrazení Pražského hradu (foto Archiv Pražského hradu).

tlivým kaplím. Také štíty, které umělec nechal vyrůst nad korunní římsou presbytáře, nás nutí vážit, zda se nejedná o důsledek překreslení nepochopené předlohy a o matný odraz složitých prvků opěrného systému. O dosti volném přístupu svědčí i výzdoba říms věže a lodi obloučkovým vlysem či kružbovou krajkou, jejichž původ může spočívat v reálném atikovém zábradlí. Nad presbytářem vyčnívají hroty dvou vížek, pro které sotva najdeme vystvětlení. Jejich počet, barva krytiny ani výška nenasvědčují stavební souvislosti s katedrálou. Veduta nepřináší potvrzení názoru o existenci někdejšího provizorního trojlodí (Líbal 1994).

Nenajdeme tu ani četnými autory předpokládanou zvonici, nepřiliš přesvědčivě ztotožňovanou s původní věží románské baziliky (Tomek 1861, 52, 118, pozn. 52; Borkovský 1960, s. 365 - 366).¹²⁾ Zato zpoza katedrály vyčnívá vrchol vysoké hranolové věže s jehlancovou střechou, zdobe-

nou drobnými štítky. Její zakreslení nepovede k dalším dohadům, neboť umělec mohl opravdu existující, původem románskou zvonici přesunout do nesprávné polohy. Základy jiné věže než krátce budované severní věže katedrály v době Vladislava II. (nejnověji Zahradník 1994, s. 295), kterou můžeme z úvah vyloučit, nebyly odhaleny ani při zdejších archeologických výzkumech.¹³⁾ Strmost střechy zdůrazňuje výšku další hranolové věže, v nejvyšším patře opatřené nárožními vížkami, která stojí při jihozápadním nároží Královského paláce. Pravděpodobnou předlohu skýtá lucemburská, snad poněkud nižší hranolová věž. Její půdorys vyniká na plánu Pražského hradu z první poloviny 17. století (Brykowska 1979, s. 66, obr. 1). Jižní stěnu věže v úrovni prvního patra kreslíř vybavil arkýřem.

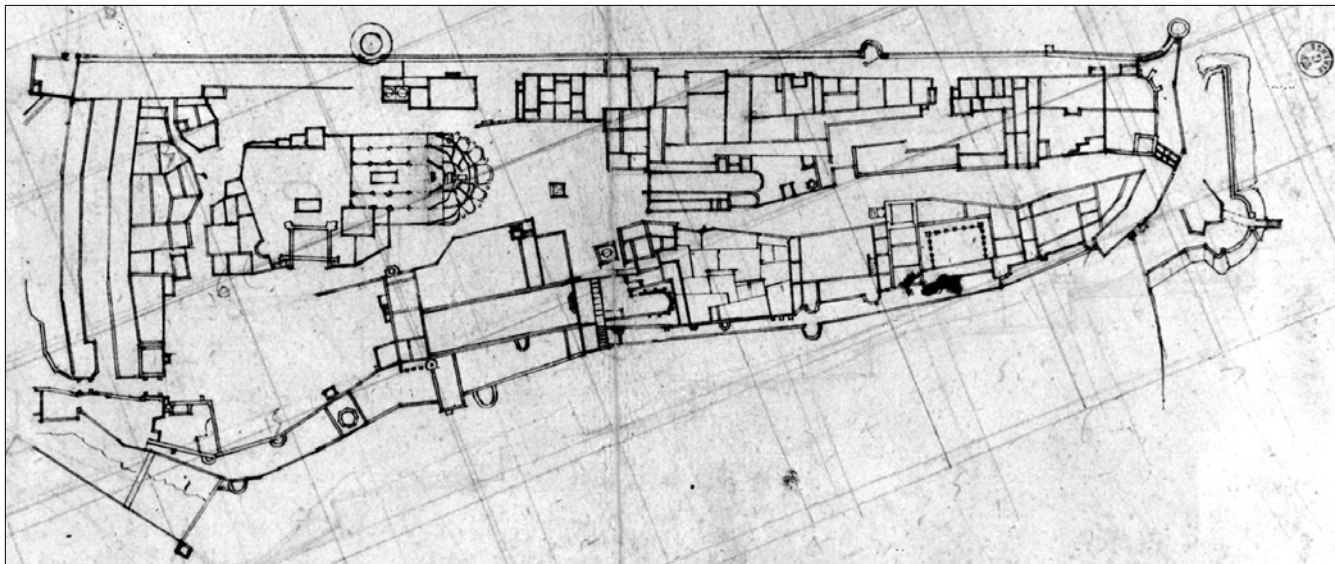
Královský palác je zobrazen jako nejméně třípodlažní budova obdélného půdorysu s křídlem vybíhajícím z jižní fronty paláce. Skutečná jediná osa jižního prů-

čelí Ludvíkova křídla je ztrojena, křídlo, ač poněkud zkrácené, v souladu s realitou předstupuje linii parkánové hrady. Pominutí ochozu obíhajícího nad hlavní římsou stavbu Vladislavského sálu (Menclová 1976, s. 387; Mencl 1978, s. 103 - 104) není tak podstatným nedostatkem jako vyvedení řady malých okének na místě velkých oken jižního průčelí sálu. Opomenutí natolik výrazných prvků znovu vyvolává otázku vztahu terénní skici a konečné verze díla. Pět vysokých stanů řazených v podélné ose budovy odpovídá až na přílišné vysunutí jednoho z nich k západu poznatkům o tehdejší podobě cinem pobité palácové střechy (Kotrba 1968, s. 119, obr. 16). Na kresbě z würzburgského alba jsou vysoké hroty provázeny pěti souběžně uspořádanými menšími stanovými střechami nad jižní částí paláce. Jeden shodný útvar vyčnívá i nad severním průčelím. Další níž-

12) K. Hilbert (1914, s. 12 - 13) podle vzájemných souvislostí románského zdiva a gotické stavby míní, že původem spytihněvovská věž stála ještě v závěru 14. století. Kombinací s poznatkem o průběhu výstavby jižní gotické věže katedrály dospěl „k dohadu“, že románská věž stála ještě počátkem 15. století. Na základě ztotožnění románské věže se „starou k severu obrácenou věží“, zmíněnou v pasáži o požáru v roce 1541 později T. Pešinou z Czechorodu (viz Zahradník 1994, s. 297), soudil, že věž Spytihněvovy baziliky „mohla dobře zastihnouti požár r. 1541“. Hypotézy K. Hilberta se rezervovaně držel i I. Borkovský (1960, s. 366). Autorem názoru o totožnosti Pešiny „staré věže“ a věže románské baziliky, akceptovaného K. Hilbertem, je W. W. Tomek (1861, s. 52, 118, pozn. 52), který, ač sám upozornil, že Pešina hovoří o věži na půlnocní straně, tuto věž ztotožnil se zvonici zmiňovanou ve druhé polovině 14. století (viz Borkovský 1960, s. 365). Touto zvonici patrně byla původní věž Spytihněvovy baziliky, po požáru v roce 1264 goticky obnovená, která však stála západně od středu průčelí gotického presbytáře katedrály (viz Hilbert 1914, s. 12, obr. 6). Nic nebrání domněn-

ce o dochování původem románské věže do 14. či počátku 15. století. Sotva však lze sloučit dohady o existenci goticky opravené věže Spytihněvovy baziliky až do osudného požáru s odůvodněným předpokladem o existenci lodi katedrály sv. Víta před rokem 1541 (viz Líbal 1994, s. 291; Zahradník 1994, s. 295). Možnost existence věže románské baziliky sv. Víta v době kreslířovy návštěvy je proto velmi sporná.

13) Vyobrazení se snad může stát podnětem k rozboru zpráv o věžích při svatovítské katedrále. „Stará věž“ zmíněná T. Pešinou ovšem může být totožná se západní věží postavenou „jen do poloviny“, o které zpravuje J. Beckovský, podle něhož z ní po požáru v roce 1541 „zůstal jen malý zbytek“ (viz Líbal 1994, s. 290; Zahradník 1994, s. 297). Kromě již zmíněných, vzájemně si protirečících pramenů, nutno přihlídnout i ke zmínce J. Beckovského o stavbě katedrály se „se dvěma věžemi položenými směrem k jihu a západu“ za Václava IV. Vzhledem k absenci archeologických dokladů o západní věži z doby Václava IV. ale nezbyvá než zaujmout ke sdělení J. Beckovského skeptické stanovisko a zvažovat, zda se nejedná o doklad opravy původem románské věže.

Obr. 2: Plán Pražského hradu ze sbírek galerie Uffizi ve Florencii, první polovina 17. století (foto Archiv Pražského hradu).

ké stany jsou zaznamenány nad Ludvíkovým křídlem.¹⁴⁾ Třípatrové Václavovo křídlo, vybíhající od jihovýchodního nároží Královského paláce k jihu, působí v důsledku nezvládnuté perspektivy dojmem hranolové věže. Jediným rozdílem oproti rekonstrukci D. Menclové (1976, s. 127 - 129, obr. 179) je přesah valbové střechy a snad i odsazení nejvyššího, také podle názoru autorky rekonstrukce hrázdného patra.

O účelu budovy s vysokými okny východně od Královského paláce patrně vypovídá sanktusník na východním okraji její střechy. Zůstává ale otázka, kterou z hradních svatyní tu německý kreslíř zpodobnil. Kapli Všechných svatých viděl v její původní podobě (nejnověji Kaigl 1992, s. 3 - 4), před požárem v roce 1541 a následným rozšířením ve druhé polovině 70. let 16. století (Kalousek 1907, s. 39 - 40). Délka nakreslené budovy neodpovídá původní dispozici kaple, stavby sestávající ze dvou polí a závěru.¹⁵⁾ Rozměry zobrazené stavby mohou být důvodem k hledání její předlohy v bazilice sv. Jiří. Umístění dvojice jehlancových střech východně od svatyně snad zkresleně odráží skutečnou polohu věže svatojiříského kostela.

Nízké domky umístili k jižní hradbě i autoři dřevorezu ze Schedelovy Kroniky, z nespolehlivosti je však i přes značný časový rozdíl patrně usvědčují přesnější veduty P. van den Bossche z roku 1606, J. Willenberga z roku 1610 (Straka 1913, tab. II), i pohled Stuttgartský. O zástavbě předcházející Rožmberskému paláci se od německého malíře mnoho nedozvídáme, přesto je zřejmé, že jeho sdělení neodpovídá

poznatkům V. Vojtíšky (1919, s. 25) o tehdejší rozložení několika domů zmíněných povětšinou v kupních smlouvách. Vzhledem ke zkreslení proporcí východní části hradu nezískáme ve veduté protějšek k nutně stručnému nástinu zdejší zástavby, který předložil F. Kašička (1997, s. 132 - 133). Do míst východněji situovaných domů (viz Vilímková 1995, s. 396 - 397) jsou zakreslena dvě stavení, užší stranou obrácená k ulici. Další dvě budovy, s podélnou osou ve směru V-Z, předstupují svou jižní částí parkánovou hradbu. K poznání středověké zástavby v místech pozdějšího Pernštejnského paláce přispěl archeologický výzkum, při kterém byly odhaleny zbytky tří domů. Dva z nich přiléhaly k ulici užší stranou, západní dům byl disponován podélně, okapovou stěnou souběžně s ulicí (Frolík - Boháčová - Žegklitz 1988, s. 77 - 80; Chotěbor 1995, s. 261 - 262). Jediným ziskem, vyplývajícím z doposud shromážděných poznatků o zástavbě jižně od Jiřské ulice, je potvrzení kreslířem zachycené severojižní dispozice některých z tehdejších domů.

Již zmíněné dva domy spojené s parkánovou hradbou mohou být uváděny v souvislost s východní hradní branou. Černá věž, která tu uzavírá hradní areál, je zobrazena v nápadné shodě s dřevorezem z roku 1493. Hranolové těleso nese předsunutý ochoz s nárožními arkýři. K novému zastřešení došlo po požáru způsobeném zásahem blesku v roce 1538 (Tomek 1897, s. 180).¹⁶⁾ Pozdější vedutisté proto viděli na tomto místě již jen nízký hranol bez ochozu, zakrytý nevýrazným jehlancem.

Východní vstup do hradu chránil barbakán, podle autora veduty opatřený dvěma okrouhlými baštami a patrovým stavením s nárožními arkýři. Mohutná brána, kterou patrové stavení představuje, byla budova obdélného půdorysu se zaoblenou jižní stěnou. Její podélná osa probíhala od severu k jihu, umělec ji tedy pootočil o 90°. Barbakán byl ve skutečnosti zpevněn jen jednou okrouhlou věží (Hořejší 1987, s. 108), která stávala v místech západněji zakreslené bašty. Od východní části barbakánu sbíhá na kresbě

14) Na základě dopisu z roku 1498, ve kterém je zmíněno „...die funff decher auf dem neuen Pallas hir uf prager Slos...“, rekonstruoval V. Kotrba (1968, s. 199, 215, příl. III) nad klenebními poli Vladislavského sálu pět stanových střech. Na rytině v omítce na jižní stěně Vladislavského sálu, oprávněně považované za pohled na Pražský hrad (Procházka 1974, s. 159), kryjí předpokládaný Královský palác tři stany. Na západní stěně Svatováclavské kaple, v pozadí scény se sv. Václavem, je zachycena budova zastřešená čtyřmi stanovými střechami (Procházka 1974, s. 159 - 160). S důvěrou v částečnou věrohodnost würzburgské veduty můžeme odmítnout možnost otevřenou J. Hořejší (1986, s. 100; 1987, s. 113 - 114), která v souvislosti s touto malbou uvažovala o stanové střeše patrového paláce stojícího jižně od Bílé věže, a potvrdit názor V. Kotrby.

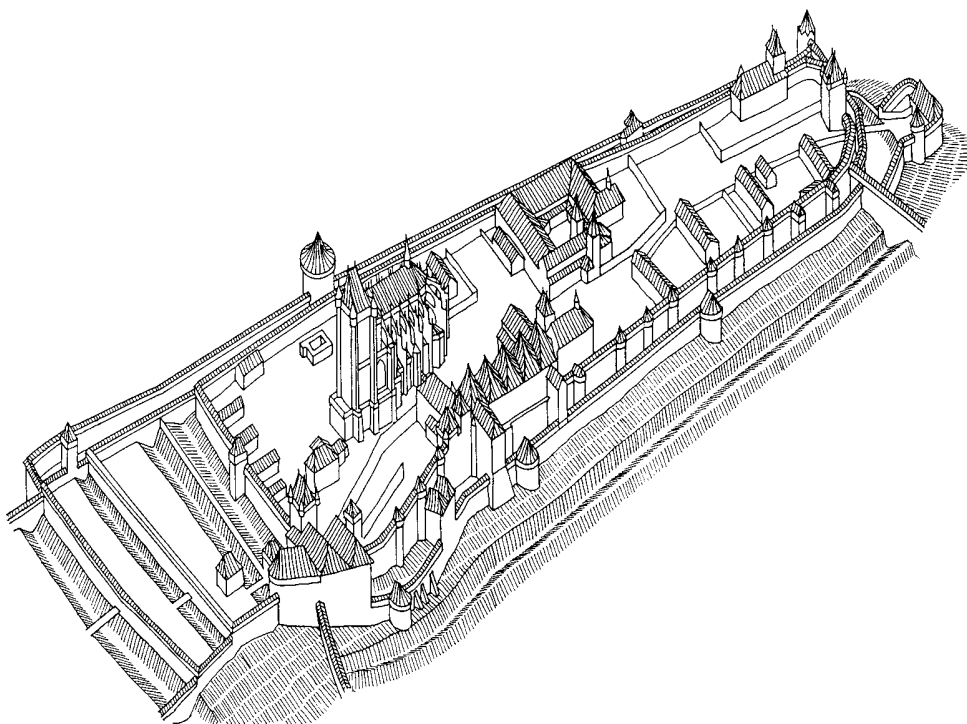
15) Také znázornění zdíva by bylo spíše symbolické: bez odezvy by zůstaly vysoké pilíře s fiálami, propojenými nad korunní římsou atikovým zábradlím (Sokol 1969, s. 575 - 576).

16) Datum požáru Černé věže vytyčuje horní hranici pro vznik terénních skic použitých patrně při zhotovení definitivní verze veduty. Do stejného roku spadá zmínka o postupu stavebních prací na letohrádku královny Anny. V srpnu 1538 již byl zbudován suterén a přízemní zdíva (Mihulka 1935, s. 76).

směrem k řece hradba, zakončená další válcovou baštou. O cestě, kterou zeď lemovala, není po přihlédnutí k Wohlgemuthovu a Pleydenwurfovou dílu pochyb, její vyústění je však poplatné dramatickému pojetí kresby. Věžovou stavbu, ovšem hranolovou, registrovali pod hradním barbakánem i J. Kozel a M. Peterle.

Kurtiny jižní parkánové hradby, kryté stříškou vnitřního ochozu, jsou v souladu s někdejší realitou sevřeny třemi věrně situovanými okrouhlými baštami (např. *Hořejší 1987*, s. 113). Podle německého umělce byla západní bašta nižší než další dvě, opatřené předsazeným patrem. Autoři Vratislavského prospektu, kteří dávají nahlédnout do jedné z těchto dovnitř otevřených bašt zbavené ohněm střechy, tento detail nepotvrzují. Podobně nezaznamenali ani stopy štítů, kterými tvůrce würzburské veduty opatřil korunní římsy všech tří bašt. Na koruny kurtin posadil tři sedlové vížky - spolehlivější tvůrci pohledů z počátku 17. století viděli jen dvě z nich, obě ve východním úseku jižní parkánové hradby. Ve shodě s mladšími vedutami je na kresbě z würzburského alba situováno stavení, přiléhající mezi západní dělovou věží a Ludvíkovým křídlem k vnitřní stěně parkánové zdi. Jižně od svatovítské zvonice je při hradbě zakreslen domek, který by mohl být spojován s královskými kuchyněmi. V 50. letech 16. století zel podle zprávy Hanse Tirola mezi kuchyněmi a „*novým stavením arcivévody Ferdinanda*“, stojícím v místech vyhořelých „*pokojů královny Anny*“, prázdný prostor (*Vilímková - Kašíčka 1976*, s. 68). Stejně jako na Vratislavském prospektu, ani na würzburské vedutě nenacházíme na parkánové hradbě západně od prostoru královských kuchyní dřevěné přístavby, které se počátkem 17. století zalíbily anonymním umělcům (viz *Wirth 1932*, obr. 9, 10, 12, 13).

Na žádném z mladších vyobrazení nespatříme branku v parkánové hradbě mezi Ludvíkovým křídlem a okrouhlou

Obr. 3: Pražský hrad kolem roku 1500 (rekonstrukce P. Chotěbora).

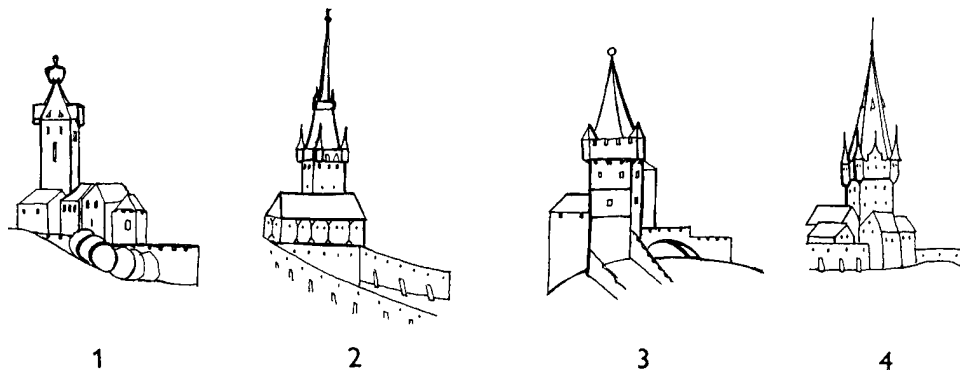
baštou. Při pokusu o její vysvětlení můžeme vyloučit úvahu o přesunutí branky navazující na někdejší románskou bránu z její skutečné polohy západně od pozdějšího Ludvíkova křídla do jeho východního sousedství. Cesta, směřující v raném středověku k románské bráně, již nebyla po polovině 13. století obnovena (*Boháčová 1991*), brána sama byla zazděna (*Borkovský 1969*, s. 75 - 76). Můžeme tedy volit mezi kreslířovou smyšlenkou a zachycením doposud neznámé branky v parkánové hradbě. Ani zbytky karlovske parkánové zdi ani jižní průčelí Královského paláce (viz *Muk 1974; Mencl 1978*, s. 92 - 93), které by jistě nesly stopy vazby k naznačené komunikaci, neposkytují důvod k bezvýhradné důvěře vůči sdělení německého kreslíře.

Naznačená cesta, vycházející od nakreslené branky k jihu, je na vedutě lemována zdí, která vybihá od skalnatého ostrohu k Menšímu Městu. Případná cesta by procházela hlubokou roklí. Na mladších pohledech tuto terénní depresi, jejíž někdejší existenci potvrdila rekonstrukce původního reliéfu hradního ostrohu *I. Herichová (1996, s. 342*

Obr. 4: Pražský hrad. Pohled J. Willenberga z roku 1610. Podle C. A. Straky (1913).

až 344), už nenajdeme. Erozní rýha, v raném středověku využitá ke zřízení cesty k vrcholu hradní ostrožny, byla zaplňována především v 16. století navážkami, které dnes dosahují mocnosti až 12 m. Možnost existence cesty, spojující v pozdním středověku Malou Stranu s Pražským hradem, však s ohledem na očividnou návaznost trasy zakreslené německým kreslířem na raně středověkou situaci nelze s konečnou platností vyloučit.

Obr. 5: Věže Pražského hradu podle M. Wohlgemutha a J. Pleydenwurfa (1 - Bílá věž, 2 - Černá věž) a podle autora würzburgské veduty (3 - Bílá věž, 4 - Černá věž). Překreslila K. Macková.

Malá Strana

Jak je u městské zástavby na vedutách z würzburgského alba obvyklé, také malostranské domy jsou rozloženy ve fiktivním půdorysu. Kreslíř nepředložil záznam reálné situace, přesto může jeho dílo upřesnit představu o stavu Menšího Města před osudným požárem v roce 1541 (viz *Vojtíšek 1919*, s. 52 - 67). Na rozdíl od znázornění pravého břehu Vltavy není zcela vyloučeno, že detailní stavebně historické průzkumy mohou odhalit souvislost mezi vyobrazením a zbytky malostranské gotické domovní architektury. Ovšem pouze v oblasti obecně užívaného konstrukčního detailu, nikoli porovnáním s konkrétními budovami, které jsou na kresbě zaznamenány jen jako smyšlený shluk domů charakterizující snad skutečný stav. Patrové hrázděné domy se střídají se stavbami zděnými, občas zdobenými stupňovými štíty. Výjimečně se objeví i dřevěná lomenice.¹⁷⁾ Krytina má převážně barvu pálených tašek, někdy i bídlý či šindele. Počet zakreslených domů na Malé Straně se přes omezení výhledu a přes všechny nepřesnosti blíží číslu 211, které pro rok 1541 udává W. W. Tomek (1897, s. 208 - 209).

Stejně jako na Vratislavském prospektu napočteme na würzburgské vedutě jen tři malostranské kostely, spolehlivě identifikovatelné jako kostel sv. Mikuláše, kostel sv. Tomáše a kostel Panny Marie pod řetězem. Mikulášský kostel je představen jako strohá stavba s neodsazeným kněžištěm a se zděným sanktusníkem vyzdviženým ze středu střešního hřebene. Fasáda nižšího z viditelných pater hranolové věže, vsazené v souladu se skutečností k severozápadnímu nároží kostela, je vertikálně členěna. Horní patro osvětluje z každé strany jedno okno, nad korunní římsou se tyčí vysoká jehlancová střecha. Zaznamenání štítů nad jednotlivými průčelími uvádějí na pravou míru mladší rytiny: jedná se o zkomoleně podané čtyři nárožní vížky. Podoba i poloha věže, až na její mírné pootočení, vcelku odpovídá někdejší skutečnosti. Cimbuří či renesanční atika, završující atypickou stavbu nakreslenou za věž mikulášského kostela, poskytuje pramálo prostoru k případným úvahám o reálné předloze. Přesto vzpomeňme na kresbu věže Biskupského dvora od J. Hellicha (viz *Wirth 1932*, obr. 209).

Kostel sv. Tomáše je znázorněn jako nečleněná stavba se zděnou sanktusovou věžičkou ve středu střechy. Vyob-

razení jižního průčelí bez oken, členěného jen vysokými opěráky, nelze podkládat za prostředek k určení doby, kdy došlo k zatemnění presbytáře. Obdobně je torzo augustiniánského kostela zobrazeno na Vratislavském dřevorezu - úhel pohledu tu navíc odhaluje západní průčelí, ve kterém J. Kozel a M. Peterle naznačili zakrytý triumfální oblouk provizorně uzavřeného chóru. Nevíme však, zda destrukci trojlodí vskutku můžeme přičítat husitské akci nebo zda J. Kozel a M. Peterle zaznamenali důsledky požáru z roku 1541. Podobně jako poškození věže na dřevorezu z roku 1493, absence věže na vedutě z roku 1536/37 nasvědčuje první, pravděpodobnější, ale jinak nedoložené verzi. Fakt, že kreslíř představuje budovu bez odsazení presbytáře, můžeme přijmout jen za indicii tehdejší neexistence trojlodí.

Ze dvou hranolových věží kostela Panny Marie pod řetězem vidíme jen jednu, předvedenou zato jako šestiboký útvar s dvěma okny v jižní stěně. Kreslíř tu snad mohl v důsledku nepochopení terénní skici sloučit původně zaznamenanou dvojici věží do jediné stavby a nesrovnalost vyřešit změnou půdorysu. Veduta nedovoluje stanovit dobu snížení věží (viz *Vilímková - Muk 1964*, s. 85) či zazdění přízemních a patrových oken, lze však předpokládat, že tyto zásahy souvisely s úpravou po požáru v roce 1503 (*Vilímková - Muk 1964*, s. 5).

Věrohodnost vyobrazení Saského domu, poměrně správně situovaného mezi johanitský areál a jižní věž mostecké brány, potvrzují závěry stavebně historického průzkumu. Zbytky gotických oken, odhalených v jižním průčelí dvoupodlažní budovy dlouhé přibližně 38 m, naznačují členění odpovídající podobě průčelí severního, prolomeného šesti širokými okny (*Ječný 1971*, s. 72 - 74). Zaznamenání nepoškozené stavby s celistvou střechou nemusí být bezpečným svědectvím oprav po ničivém požáru Saského domu v roce 1503 (*Letopisové 1941*, č. 708, s. 224), neboť cílem německého umělce nebylo dokumentovat realitu a stopy aktuálních událostí zpravidla pomíjel.

Malostranská hradba je zachycena sporadicky - cimbuří, které můžeme spojit s předstupující linií opevnění, zbudovanou ve 14. století, zčásti zakrývá terénní vlna na úpatí Petřína. Další hradba je zaznamenána mezi Mosteckou věží a kněžištěm maltézského kostela, východně od Saského domu. Jak vyplývá z průběhu této zdi v severojižním směru, jedná se spíše o úsek hradby Menšího Města než o součást opevnění maltézského areálu. Tato zeď spojovala jižní křídlo městského opevnění s vyústěním ka-

17) O četnosti dřevěných konstrukcí v zástavbě Menšího Města svědčí skutečnost, že katastrofální požár v roce 1541 trval pouhé 3 hodiny (*Tomek 1897*, s. 208). Hrázděné budovy na Malé Straně a kamenné domy Starého Města mohou odrážet odlišný sociální profil jednotlivých pražských měst. Na dřevorezu z roku 1562 jsou zaznamenány četné hrázděné budovy a dřevěné lomenice také na Novém Městě pražském.

menného mostu přes Vltavu, ke kterému přiléhal východně od nižší mostecké věže, kreslířem opominuté.

Vykreslená Mostecká věž vcelku odpovídá skutečnosti. Podle kreslíře na zdívu oproštěném od ozdobných detailů, členěném kordonovými římsami, spočíval předsazený ochoz, krytý valbovou střechou se čtyřmi vížkami v nárožích. Hroty střechy a věžiček ochozu i smyšlené středové vikýře nejsou pozlacené makovice. Podobně jako na protější staroměstské Mostecké věži je členění ochozu uměleckou licencí, jejíž kořeny snad sahají k balustrádě na průčelí Týnského chrámu.

Z domovní zástavby ve středu Menšího Města pražského vyčnívá vrchol hranolové věže. Její viditelná část vykazuje podobnost s vyšší věží malostranské mostecké brány. Hřeben dlátkové střechy, která kryje předsazený ochoz, je stejně jako vrcholy čtyř nárožních věžiček vyzdoben makovicemi. Předlohou mohla být Dolní Strahovská brána, sotva však lze rozhodnout, zda se jedná o realistické vystižení či o přenesení podoby Mostecké věže na místo, kde měla být podle kreslířova úmyslu zobrazena věž. Podle Vratislavského prospektu byla věžovitá Dolní Strahovská brána po požáru v roce 1541 završena podobně jako nižší věž mostecké brány předsazeným cimbuřím nebo renesanční atikou (viz Kašička 1995, s. 131).

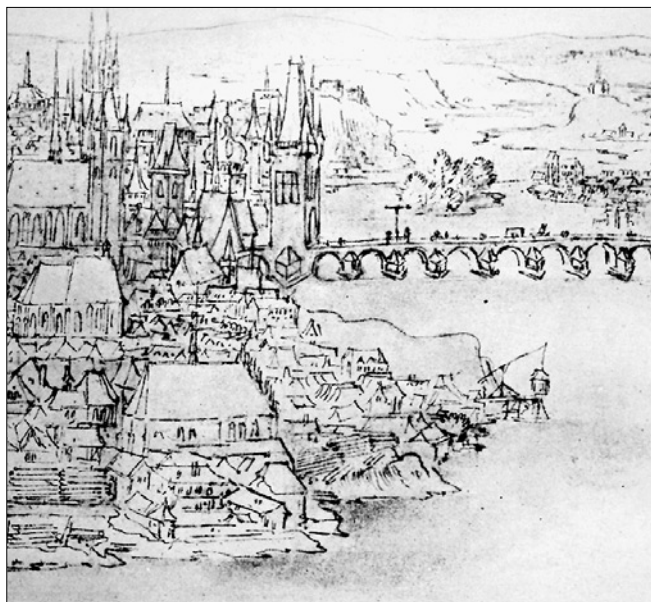
Severní část pravobřežní Prahy

Uliční síť Starého i Nového Města je zcela smyšlená. V zobrazeném jednotném městském organismu, ve skutečnosti stále ještě rozděleném linií staroměstského opevnění, najdeme málo staveb, které by bylo možno jednoznačně určit na základě jejich skutečné podoby. Nepřesná lokalizace jednotlivých kostelů v kombinaci s faktem, že některé sakrální stavby nejsou zachyceny, a především s neznalostí míry uplatnění kreslířovy fantazie, nás odkazuje při pokusu o identifikaci většiny kostelů k pouhým domněnkám. Přes vědomí bezúčelnosti takové snahy a velmi nízké dokumentační hodnoty pohledu na pravobřežní Prahu se pokusíme o hypotetické určení zakreslených svatyní. Jen tak lze zjistit, zda se vyobrazení Starého a Nového Města opírá o zkreslený, přece však reálný podklad nebo zda je téměř úplnou smyšlenkou.¹⁸⁾

Kromě Mostecké věže náleží na Starém Městě mezi opory takové snahy kostel Panny Marie před Týnem a radnice. Nezaménitelnou polohou se k identifikovatelným budovám řadí kostely sv. Valentina a sv. Mikuláše. U nich zároveň končí příležitost k ověření věrohodnosti vyobrazení konkrétních staveb. Mohou ale svými vzájemnými prostorovými vztahy sloužit za východisko při pokusu o určení dalších kostelů. Eventuální výpovědní hodnota některých detailů je znehodnocena nemožností konfrontace se skutečnou tehdejší podobou staveb i naší odůvodněnou skepsí vůči kreslířově spolehlivosti. Podání domovní zástavby pravobřežní Prahy dovoluje nanejvýš vznést otázku, zda se její charakter liší od domovních konstrukcí na Malé Straně. Staroměstské domy, řazené do bezpočtu smyšlených ulic, jsou převážně zobrazené jako zděné, tu a tam zdobené stupňovým štítem. Nepříliš vysoký je počet hrázděných domů, vesměs soustředěných k vltavskému břehu.

Malá nepřesnost v počtu mostních oblouků a v umístění plastiky Ukřižovaného neubírá na výstižnosti vyvedení ka-

18) Čísla uváděná v závorkách se vážou k obrázku č. 7.

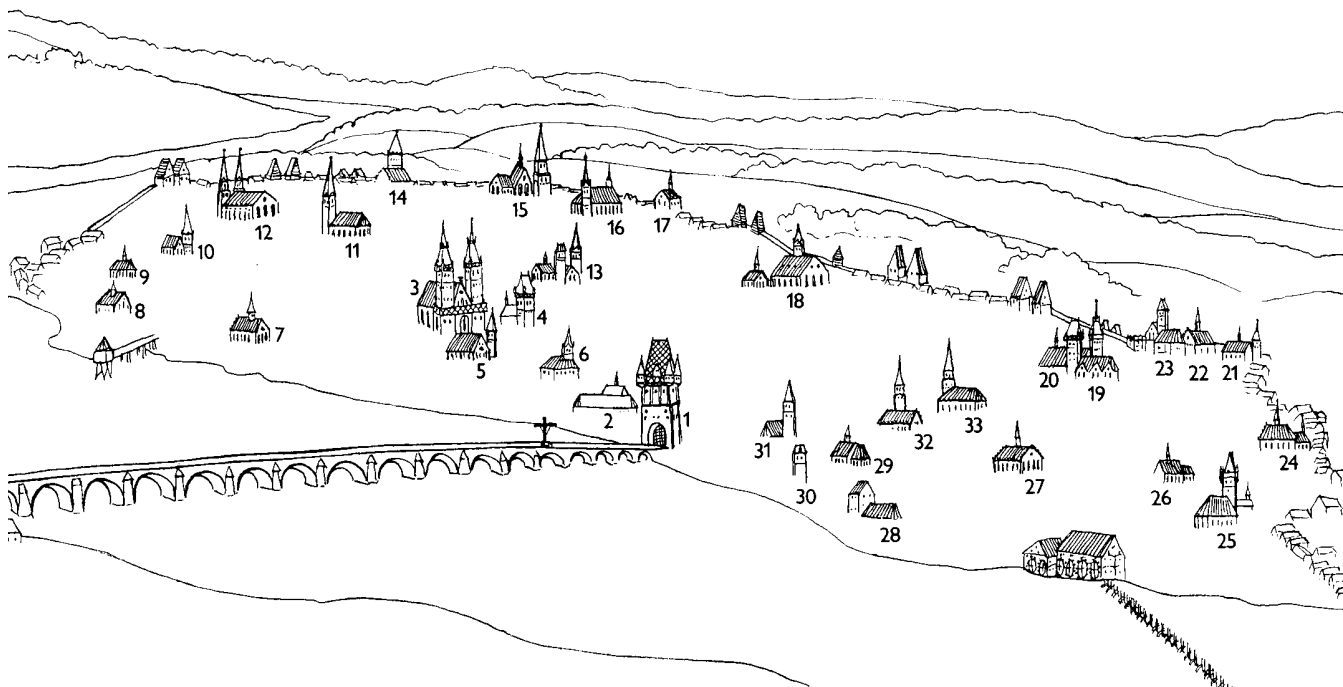

Obr. 6: Nábřeží Starého Města pražského od severu. Výřez z pohledu R. Saveryho z počátku 17. století (reprofoto H. Toušková, 1996).

menného mostu a staroměstské Mostecké věže (1). Odrazem panelace fasády druhého patra věže je vertikální členění horní třetiny průčelí. Absence soch na západním průčelí patrně nemůže otevřít otázku původnosti této výzdoby (viz Vítovský 1994, s. 15 - 23), podobně jako absenci schodišťového výstupku nelze uvádět v souvislost s názorem o jeho dodatečné úpravě (Homolka 1974, s. 35 - 36). Výmyslem jsou i nárožní opěráky. Předsazený ochoz je v souladu se skutečností opatřen nárožními vížkami. Jejich stříšky jsou, stejně jako vrcholy valbové střechy se středovým vikýřem, na vyobrazení zdobené pozlacenými makovicemi.

Mimořádně dlouhou budovou s polygonálními závěry obou stran (2) snad kreslíř zamýšlel vyjádřit polohu špitálu křížovníků s červenou hvězdou. V tomtéž místě zaznamenal stavení obdobné dispozice, ovšem se správnou východozápadní osou, autor křížovníckého plánu. Umělec možná nezapomněl ani na kostel sv. Františka. Nelze žet s jistotou určit, zda svislými tahy nad střechou, která ční nad dlouhou budovou, nezamýšlel znázornit sanktusník křížovníckého kostela.

Věrohodnost vyobrazení Týnského chrámu (3) není třeba potvrzovat: původní vysoký krov je zaštitěn průčelím, členěným horizontálou ochozu s balustrádou. Nejvyšší patra obou hranolových věží nesou předsazené ochozy a nárožní vížky, výš jsou jehlancové střechy zdobené vížkami, které vyrůstají z fiktivních prstenců. Rozdíly ve znázornění ochozů obou věží, dokončených v padesátiletém odstupu, korespondují se sdělením tvůrců Vratislavského prospektu, zkrácení proporcí horních pater věží však varuje před důvěrou ve zobrazené detaily. Okna v patrech věží a další nepřesnosti jsou přesto ve srovnání s vystižením celku nevýrazné. O nebývalé pozornosti, kterou kreslíř kostelu Panny Marie před Týnem věnoval, svědčí zlatou barvou vyvedený kalich. Za drobným omylem, spočívajícím v umístění konfesijního symbolu na hřeben střechy nad štítem (viz Ekert 1883, s. 297, 303; srov. Gottfried 1992), můžeme tušit slovní poznámky, kterými kreslíř doprovázel své skici. Nepřesná poloha kalicha nedovoluje s jistotou označit kruhový útvar ve středu štítu za odraz niky se sochou Jiřího z Poděbrad.

Obr. 7: Kostely na Starém a Novém Městě pražském. Podle veduty č. 41 z alba, uloženého pod sign. Delin VI. v Univerzitní knihovně ve Würzburgu, překreslila K. Macková.

Z domovní zástavby před průčelím Týnského chrámu vyčnívá věž s předsazeným ochozem s arkýři, završená dlátkovou střechou. Můžeme ji bez rozpaků ztotožnit s věží Staroměstské radnice (4). Radniční věž skrývá atikou zdobenou budovu, z jejíž střechy vyrůstá vížka. Shodně situovanou věžičku zaznamenali autoři barokních a mladších vedut na východním okraji střechy východního křídla radnice, podrobeného ovšem v průběhu 17. a 18. století přestavbám. Vyobrazení nedovoluje vážit, zda věžičkou byla opatřena ještě jednopatrová budova s hlavním radničním sálem či zda ke zřízení druhého patra došlo již v období gotiky.

Sakrální stavba s hranolovou věží, jejíž nejvyšší patro je odděleno římsou a završeno jehlancem (5), zčásti zakrývá Týnský chrám. Odpovídající objekt nalezneme na kresbě kostela sv. Mikuláše z první poloviny 18. století a na vyobrazení patrně téhož kostela ze druhé poloviny 16. století (Teige 1910, příloha č. V, IV). Mladší veduty Prahy se shodují na dispozici dvoupatrové hranolové věže v jihozápadním nároží, rozcházejí se v počtu jejích oken.¹⁹⁾

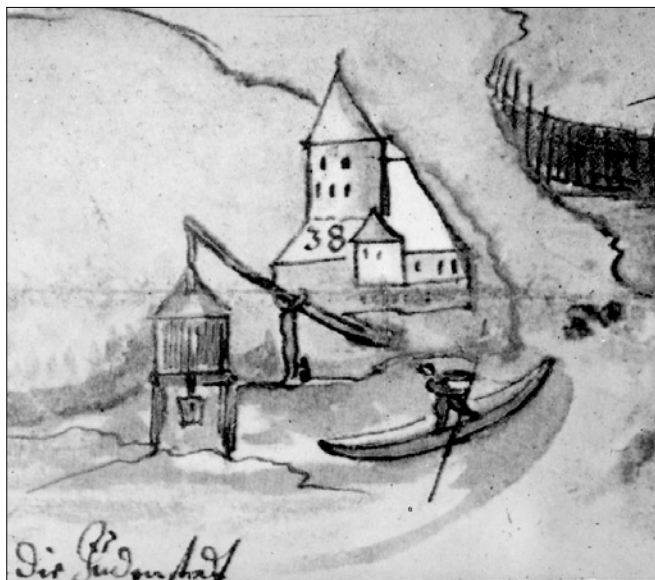
Mezi mikulášským kostelem a Mosteckou věží ční z domovní zástavby hranolová věž, krytá jehlancovou prolomenou střechou (6). Obdobná věž stávala při západním průčelí kostela Panny Marie na Louži, jak kromě celkových pohledů na Prahu dokládají i nákresy řezů kostelem (viz Vlček a kol. 1996, s. 186). Mimo rámec úvah však nezůstává ani věž kostela sv. Linharta, zbudovaná podle D. Líbala (1946, s. 49) právě ve 30. letech 16. století. Velmi podobně ji postihli mlynář J. Veselý i autor křížovnického plánu, poněkud jiný obraz je předveden na Grohově kresbě z roku 1824 (viz Šittler 1932, s. 1)

¹⁹⁾ Starší z pohledů nás zpravuje také o věžovité přístavbě (patrně pláští šnekového schodiště) při severozápadním nároží kostela. Její někdejší existenci potvrzuje pohled na Prahu od severu, který v závěru 16. století ryl F. Hoogenberghe podle předlohy J. Hoefnagela. Na würzburgské kresbě tuto přístavbu nenajdeme, ani autoři barokních vyobrazení ji neznamenal.

Se zvyšující se vzdáleností od Týnského chrámu roste kreslířova nepřesnost a s ní i naše skepse vůči možnostem konfrontace zaznamenaných kostelů s konkrétními objekty. Dokumentační hodnota vyobrazení severní části pravobřežní Prahy je podle mého názoru vyčerpána u doposud vyjmenovaných budov. Vystižení dalších kostelů nejenže nevypovídá o jejich skutečné podobě: již snahu o jejich identifikaci potlačují pochyby o existenci hranice mezi úplnou smyšlenkou a zkresleným odrazem reality.

Následující řádky jsou i přes vědomí mizivé dokumentační hodnoty této části veduty věnovány pokusu o identifikaci zobrazených budov. Cílem je zjistit, zda je vyobrazení úplnou fikcí nebo zda zakreslení jednotlivých kostelů vychází alespoň částečně z někdejšího stavu. Než vedutu označíme za k nepoznání zkreslený odraz skutečnosti, je třeba ověřit možné předlohy zaznamenaných staveb. Vzhledem k poměrně věrohodnému vystižení ojedinělých budov lze do jisté míry předpokládat vazbu na realitu. Považuji za nutné zdůraznit, že se jedná o osobní názor, vycházející z průsečíku několika kritérií. Hlavní roli hrají vzájemné prostorové vztahy a výraznost objektů, méně podstatná je jejich skutečná poloha i podoba. V mnohých případech lze navrhnout dvě nebo i více řešení, podpírané argumenty podobně chabé průkaznosti. Není zapotřebí znovu a znovu upozorňovat, že kreslíř umísťoval třebas věrně vystižené budovy do nesprávných míst a nepostihoval vzájemné vzdálenosti ani směry. ani na chvíli nezapomeňme na velmi reálnou možnost podstatného podílu fikce při zhotovení veduty.

Poloha kostelíka při nábreží odpovídá umístění kostela sv. Valentina (7). Románská věž, připojená k jeho severozápadnímu nároží, podle celkových pohledů na Prahu ze 17. století i podle nárysu F. Zelinky (viz např. Vlček a kol. 1996, s. 166) jen nepatrně převyšovala střechu dvojloží. Snad proto kreslíř zaznamenal jen sanktusník vyrůstající z hřebene střechy kostela. Na místo hřbitova, rozkládajícího se

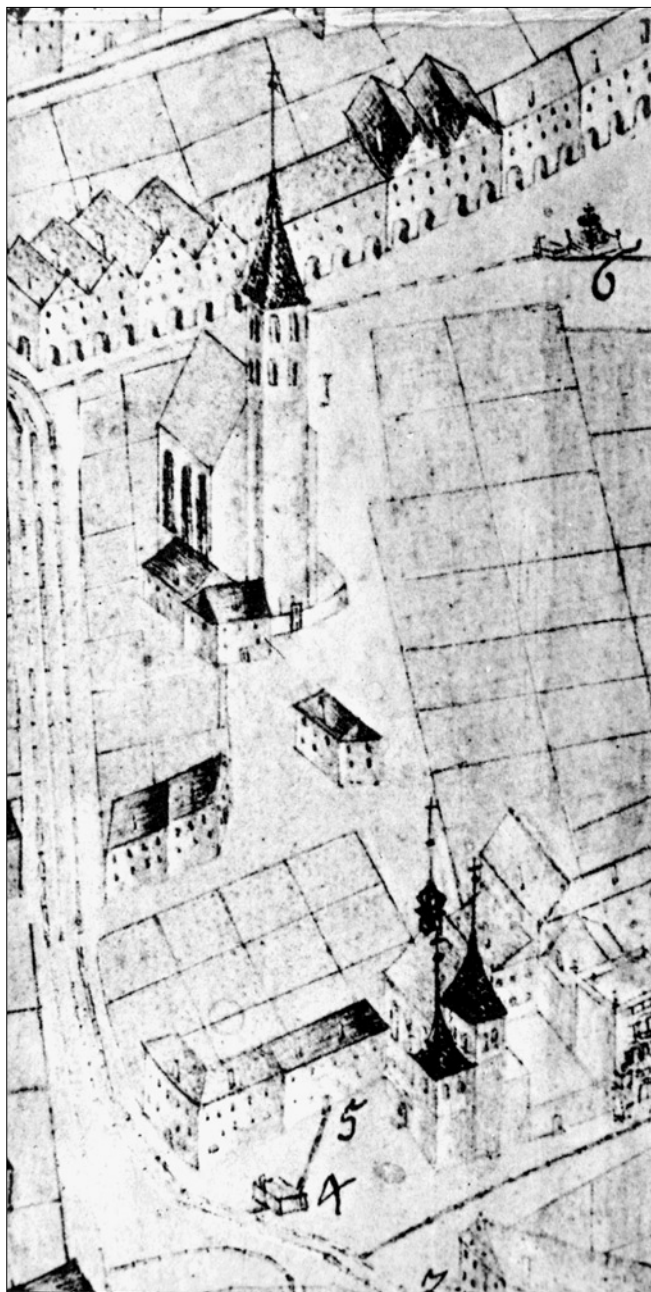
Obr. 8: Dřevěná konstrukce zdvíže na vodu v blízkosti kostela sv. Valentína. Výřez z plánu Starého a Židovského Města pražského z doby kolem roku 1640 (reprofoto H. Toušková, 1996).

i v době blízké kreslířově návštěvě (Teige 1915, č. 21, s. 276) podle mlynáře J. Veselého východně od kostela, umělec vsadil nízké domky. Průčelí kostelíka obrátil do fiktivní ulice. Při pokusu o vysvětlení dřevěného můstku s boudou pomůže kresba R. Saveryho z počátku 17. století (Wirth 1937), na které je ve stejném místě dřevěná rampa s vahadlem, vybíhající z břehu nad vodu. Čerpadla ve stejných místech najdeme i na Sadelerově prospektu. Ještě autor plánu Starého Města, vytvořeného kolem roku 1640 (Straka 1917), zakreslil do blízkosti přívazu nedaleko kostela sv. Valentína dřevěnou konstrukci, kterou označil jako prádelnu. Podle polohy můžeme hypoteticky označit kostelík stojící na břehu Vltavy, opatřený pouze sanktusníkem (8), za cyriacký kostel sv. Kříže.²⁰⁾

Podobně znázorněnou svatyni (9) pak lze považovat za kostel sv. Ducha. Jak dokládají kromě dobových vedut i výsledky stavebně historického průzkumu (Muk - Lancinger 1979, s. 34), kostelní věž, vsazená do úhlu mezi severní stěnou kněžiště a lodí, tehdy jen o málo převyšovala střechu lodi se sanktusníkem. Mohla proto kreslířovu oku zůstat skryta. Ani presbytář při východní straně kostela, na opačné straně vybaveného věží (10), nás nemůže zcela přesvědčit, že se jedná o vyobrazení kostela sv. Haštala. Jen čtyřboký půdorys věže, jejíž římsou oddělené nejvyšší patro převyšuje hřeben střechy, a její poloha při jihozápadním nároží kostela mohou posloužit jako pochybné vodítko. Věž svatohaštalského kostela, jejíž gotické zdívo je dochováno až do výše čtvrtého patra, vyrůstá ve skutečnosti nad západní travě jižní boční lodí.

Přihlédneme-li i přes vědomí vedutistovy volnosti v situování kostelních věží k poloze další z nich, pak za předlohu svatyně s atikou nad korunní římsou (11) můžeme hypoteticky označit kostel sv. Klimenta na Poříčí. Vysoká hranolová věž je na pohledu vsazená, zdá se, do rohu mezi severní stěnou presbytáře a lodí. Její poloha by tak odpovídala umístění věže čtvercového půdorysu klimentské-

20) A. Rybička (1865, s. 86, pozn. 3) uvedl jako možné vyobrazení průčelí kostela sv. Kříže ilustraci v tzv. Rybářovském kancionálu z roku 1568.

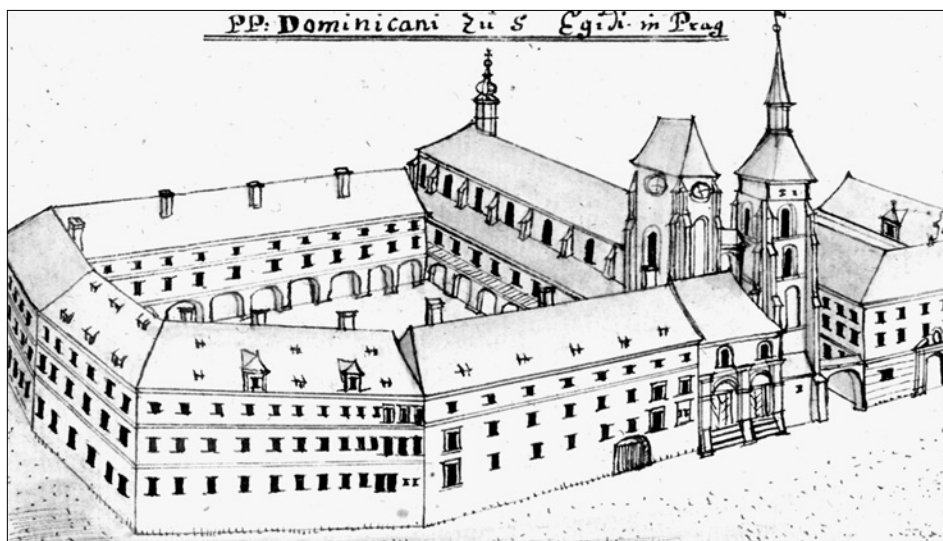

Obr. 9: Kostel sv. Linharta (nahore) a P. Marie na Louži (dole). Výřez z plánu Starého Města pražského od mlynáře J. Veselého z roku 1729 (reprofoto H. Toušková, 1996).

ho kostela, sahající tehdy nejméně do výše dvou pater (Muk - Lancinger 1980, s. 32). Pochyby o správnosti takového určení, které vyplývají z polohových vztahů, poněkud zmírňuje poměr vůči dalšímu kostelu. Dvojice hranolových věží při kněžišti mohutné svatyně zdobené atikou (12) směřuje totiž naši pozornost ke kostelu sv. Petra na Poříčí. Jeho znamenaná podoba, nemýlíme-li se ovšem v určení či v samém předpokladu o alespoň částečné realističnosti veduty, je jen vzdáleným ohlasem skutečného stavu.

U budov s věžemi (13), vyčnívajícími za věží staroměstské radnice, se můžeme donekonečna rozhodovat, zda jedna z věží má být Prašnou branou, zda věže náleží k vzájemně blízkým sakrálním stavbám či zda před sebou máme zobrazení dvouvěžového kostelního průčelí.²¹⁾ Domek vsazený

21) Podle F. Ekerta (1884, s. 451) byl kostel sv. Ambrože v 16. století na nejvyšší ruinou. Ať tomu tak bylo či nikoliv, vyobrazení neposkytuje

Obr. 10: Kostel sv. Jiljí s dominikánským domem na Starém Městě pražském. Kresba F. B. Wernera z doby kolem roku 1740 (ŠUPP Praha).

mezi orientovanou svatyní a věž s ochozem a s vysokým hrotem střechy žel nelze považovat za směrodatný prvek.²²⁾ Podle řady dobových vyobrazení bývala valbovou střechou opatřena severní, nedokončená věž kostela sv. Jiljí, zatímco jižní věž pokrývala jehlcová střecha s lucernou. Absence stanové střechy na würzburgském pohledu náš dohad nezpochybní, neboť ji nenajdeme u žádného z dalších vyobrazených kostelů. Závažnější nesrovnalostí by při uvedené identifikaci bylo umístění sousední svatyně se sanktusníkem, jejíž schematické vystižení ani nereálná orientace nezavdává podnět k ztotožnění s některým z dosud nejmenovaných staroměstských kostelů.²³⁾

Pokud jsme se doposud na území severní části Starého Města a na Poříčí pohybovali v nejistotě a mohli jsme hledat sice zkreslené, přece jen ale reálné předlohy nakreslených staveb, nevíme, zda s dalšími kroky směřujícími na tušené území Nového Města pražského nevstupujeme do říše fantazie. Spíše do oblasti dohadů náleží pokus o určení kostelů umístěných do severní části aglomerace. K hradbě v nejzazší části severní části Nového Města je vsazena budova s mohutnou věží nejasného půdorysu, zdobenou nad korunní římsou atikou (14). Rozměry věže a zdobné prvky nad římsou by podle Saveryho kresby (viz Lorenc 1973, s. 145, pozn. 23, obr. 53, obr. VIII - 2) mohly naznačovat souvislost s Novou branou, později nazývanou Prašná. Po-

žádnou informaci o jeho tehdejší stavu. V případě ztotožnění jedné z věží s Prašnou branou (viz níže v textu) by druhá věž mohla náležet ke Královu dvoru (viz Lorenc 1973, s. 143). Hranolová věž stávala v ose západního průčelí kostela sv. Benedikta (Ječný - Olmerová 1992, s. 48, 52, 63), který bychom sice hledali západněji, poloha zobrazené stavby však není v případě würzburgských vedut argumentem. Situaci zneusnadňuje příčné situovaná sakrální stavba.

22) Jen pro úplnost uvedme, že se zcela nedá vyloučit možnost nesprávného situování kostela sv. Havla s provizorním zastřešením jedné z jeho dvou průčelních věží, jejichž rozdílný stavební materiál (Kašička - Vilímková - Libal - Rulc 1963, s. 35 - 36) by snad mohl být slabou indicií odlišného stavebního vývoje v rámci gotiky. Poloha a výška obou věží vylučuje z úvah svatojakubský kostel. Sotva také lze ztotožnit stavbu se sanktusníkem, položenou severně od severní věže, s kaplí sv. Anny.

23) Snad můžeme připomenout někdejší existenci kaple či sakristie, jejíž zbytky v podobě přípor v jižním křídle dominikánského domu odhalil J. Muk. Nepoznaná zůstane i podoba kaple, která patrně stávala osamoceně na tehdejší přilehlé hřbitově (Muk - Vilímková 1961, s. 53 až 54).

chybnost ale umocňuje tvarosloví atiky, kterou R. Savery zaznamenal, řaditelné spíše do druhé poloviny 16. století. Pomineme-li všudypřítomnou možnost umělcovy fikce, nedá se vyloučit z úvah ani kostel sv. Benedikta či kostel sv. Pavla na Špičce.

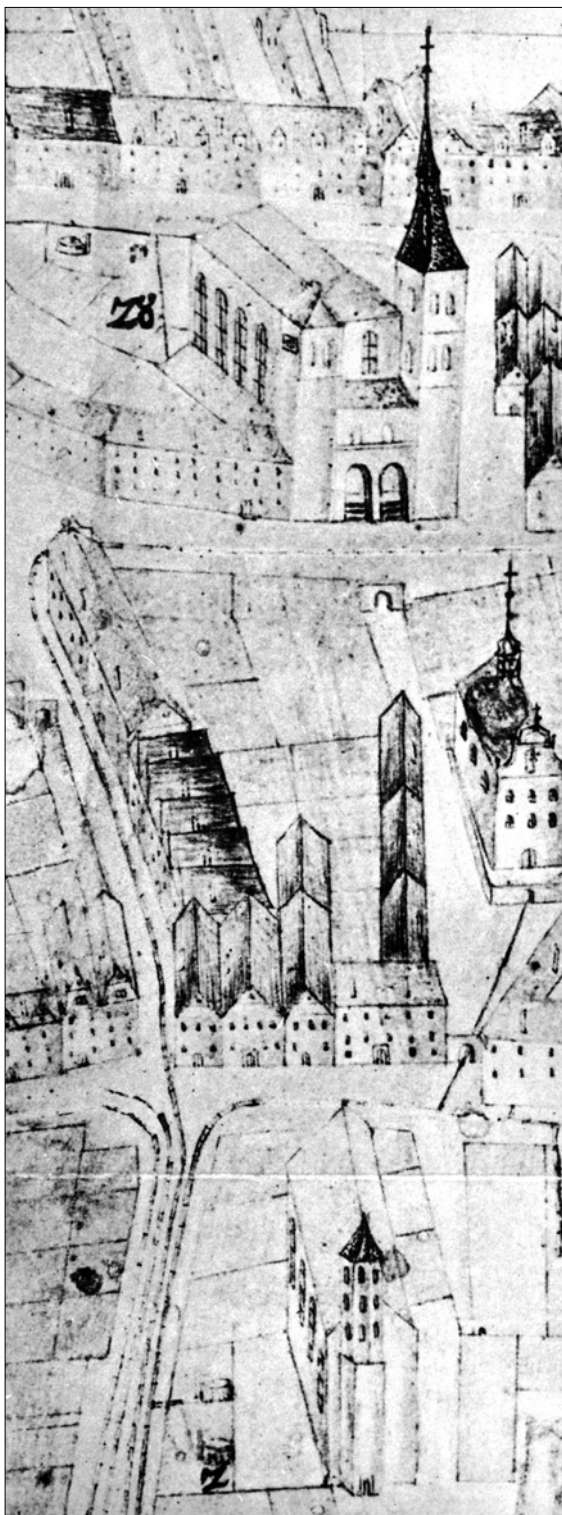
Nesnáz s hledáním předlohy této stavby opět navozují otázku smysluplnosti pokusu o identifikaci dalších kostelů. Jen masivní hranolová věž, vsazená k jihozápadnímu nároží svatyně (15), je možné uvést jako sporný podnět k domněnce o zpodobnění kostela sv. Jindřicha. Jeho průčelní věž, členěná římsami do tří podlaží, opravdu vyrůstá nad

jihozápadní nároží kostela. Není však nahoře zúžená, realitě by neodpovídal ani zakreslený počet a tvar oken. Ve prospěch tohoto určení proto nelze uvést ani počet oken v západním průčelí svatyně, který by se shodoval se skutečným stavem. Sanktusník na strmé sedlové střeše by mohl být odrazem původní, polygonální lucernou završené stanové střechy jindřichského kostela. Doplnění kaple či severního ramene příčné lodi by snad mohlo vzejít z dojmu ze severního průčelí kostela krytého stanovou střechou.

U kostela se štihlou hranolovou věží, která je nad nejvyšším, římsou odděleným patrem zdobená středovými štíty (16), je obtížné určit, zda věžka při západním průčelí je sanktusník či vrchol skryté jižní průčelní věže. Poloha severní věže odpovídá úhlu svíranému severní stěnou kněžiště a severní boční lodí, ve kterém stojí tzv. hodinová věž kostela sv. Jakuba. Druhou, v jádru také gotickou věž (Libal 1946, s. 34; Vlček a kol. 1996, s. 77 - 79), vyrůstající v jihozápadním nároží svatojakubského kostela, vylíčili autoři Vratislavského prospektu i P. van den Bossche jako nízkou stavbu, nepřevyšující střechu hlavní lodi. Zkušenost s praktikami německého kreslíře při situování kostelů nás nutí přijmout tuto variantu, pokud stále ještě nevěříme, že se jedná o úplnou fikci, za nejpravděpodobnější.

Stejně rozpaky budí blízká svatyně se sanktusníkem, bez ohledu na její orientaci (17). Ani nespolehlivý polohový vztah vůči domnělému kostelu sv. Jakuba ani poloha při samém okraji města nepřispívá k odhalení případné reálné předlohy. Zaznamenání této stavby tak zpochybňuje správnost našich dosavadních závěrů.

Znázornění mohutné sakrální stavby, u které se sotva dá s jistotou rozhodnout, zda je opatřena sanktusníkem nebo věží při jižní straně (18), snad lze - máme-li i přes odůvodněnou skepsi hledat reálnou předlohu - považovat za ohlas podoby kostela Panny Marie Sněžné. I kdybychom se nemýlili, nespolehlivé sdělení autora würzburgských kreseb neumožňuje sledovat chátrání střechy po odchodu zbytku konventu srovnáním se stavem zaznamenaným na prospektu z roku 1562. V těsném sousedství je na würzburgském pohledu zakreslen malý kostelík se sanktusníkem a s odsazeným presbytářem. Je-li identifikace rozměrné svatyně správná, nabízí se ztotožnění vedlejšího kostelíka

Obr. 11: Kostel sv. Jiljí (nahore) a kostel sv. Anny (dole). Výřez z plánu Starého Města pražského od mlynáře J. Veselého z roku 1729 (reprofoto H. Toušková, 1996).

s jednododlní stavbou stojící při severní straně chóru, považovanou donedávna (*Denkstein* 1932, s. 38 - 41, 44) za provizorního předchůdce karmelitského chrámu, *J. Mukem* (1981) však určenou jako pozůstatek nedokončeného bočního prostoru. Ani zde ale nelze vyloučit - s ohledem na nevýraznost boční sakrální stavby v panoramatu města - možnost kreslířovy smyšlenky nebo nesprávného umístění některého z dalších, schematicky vyjádřených pražských kostelů.

Sotva se při hodnocení vyobrazení zbavíme nejistoty, zda se vůbec díváme na zkreslený záznam někdejší reality a ne na dílo fantazie povzbuzené mizivou znalostí skutečného stavu.

Jižní část pravobřežní Prahy

Pokud bylo doposud možné pokoušet se o určení nakreslených svatyní na základě kombinace skutečné polohy a podoby některých kostelů, v jižní polovině zobrazené aglomerace ztrácíme i tuto spornou oporu. Očividná nevěrohodnost vyobrazení opět vyvolává otázku, zda vůbec lze vysledovat vazbu k někdejší realitě. Jednu z mála jistot při pokusu o odpověď poskytuje novoměstská radnice s věží (19). Tři štíty, vyzdvížené v roce 1526 (*Vojtíšek* 1919, s. 109), ve skutečnosti zdobí jižní radniční průčelí, obrácené k Dobytčímu trhu. Nesprávná poloha blízkých, vzájemně podobných věží vyvolává nejistotu, kterou z nich lze přiřadit k budově radnice. J. Kozel a M. Peterle viděli radniční věž devastovanou požárem v roce 1559 (*Kibic* 1966, s. 216). Až P. van den Bossche zobrazil její dlátkovou střechu s vysokou štíhlou věžičkou, jakou má i jedna z dotyčných věží na würzburské vedutě. Obě hranolové věže jsou na ní opatřeny předsunutým nejvyšším patrem s nárožními arkýři. Nakreslené věže se liší hlavně završením - jednu z nich pokrývá dlátková střecha, jehlanci svatoštěpánské střechy rozhodně vzdálenější. Také výrazné předsunutí patra s náznakem hrázdění u věže vrcholící dlátkem svědčí pro její ztotožnění s radniční věží. Střecha zachycená na Sadelerově perspektivu tedy vznikla při obnově původního stavu. Za předlohu arkýřů, zdobících ochoz věže, která vyčnívá zpoza střední osy radničního průčelí, je možno pokládat dvě čtverce navzájem v diagonálách usazených štítků, které zdobily vrchol věže kostela sv. Štěpána. Kostelní věž, jejíž nejvyšší patro nebylo odsazené, ve skutečnosti stojí před západním průčelím v ose lodi. Z bazilikálního trojlodí kostela sv. Štěpána nevidíme víc než střechu se sanktusníkem (20).

Další budovou, kterou lze se značnou měrou pravděpodobnosti určit, je kostel s vysokou hranolovou, valbou završenou věží, zdobenou v nejvyšším, předsaženém patře nárožními útvary (25). Poloha i podoba věže dovoluje přiřadit tuto stavbu ke kostelu sv. Alžběty pod Vyšehradem. Poslední oporou jsou oba novoměstské mlýny, obdobným počtem kol vybavené ještě v době vzniku Vratislavského pohledu. Deformované dimenze Nového Města na würzburské vedutě však výpověď tohoto detailu znehodnocují.

Určení těchto objektů je jediným vodítkem, které se dá použít při pokusu o posouzení způsobu tvorby německého umělce. S ohledem na prokazatelnou pozornost, kterou věnoval uvedeným budovám, je třeba dále hledat případnou spojitost mezi vyobrazením a někdejší skutečností. Výrazná poloha dalších staveb může našemu tápání napomoci. Jedná se především o kumulaci výrazných budov v jihovýchodní části města, kde nacházíme nejméně dva kostely. Hrázděné zdivo jedné z budov opatřených sanktusníkem zpochybňuje věrohodnost tohoto konstrukčního prvku, často německým kreslířem užívaného. Do samého koutu Nového Města je umístěn kostel s podélnou lodí a s hranolovou věží při jihozápadním nároží (21). Od domovní zástavby jej odděluje zeď s cimburím, nejedná-li se o zdobný doplněk kostelní stěny. Jen exponovaná poloha této stavby

Obr. 12: Kostel sv. Apolináře na kresbě J. Willenberga z doby kolem roku 1600.

dovoluje navrhnout za předlohu - proměněnou však k nepoznání - kostel Panny Marie na Karlově. K západnímu průčelí jeho osmiboké lodi, zastřešené tehdy vysokou střechou se štíhlou vrcholovou lucernou, přiléhala věž, snižena později při barokních úpravách. O její původní podobě nás zpravují již autoři Vratislavského prospektu. Konfrontace dalších zobrazených staveb s jejich případnými předlohami vede k názoru, že umělec v tomto místě nezaznamenal konkrétní budovy, nýbrž znázornil shluk svatyní jako vzdálený ohlas skutečné situace. Nezbyvá než pokusit se zodpovědět otázku, které z novoměstských kostelů do něho případně pojal, a vytvořit tak jejich vyloučením z dalších úvah východisko k cestě za určením zbývajících staveb.

Hrot nad stavbou, jejíž hrázdění protirečí zdobnému stupňovému štítu, může představovat sanktusník, spíš ale vrchol zakryté věže (22). Sotva se kdy podaří určit, zda se opravdu jedná o zkreslené zachycení reálného kostela.²⁴⁾ Důvodem ke hledání předlohy objektu, k jehož nároží je vsazena vysoká hranolová věž krytá sedlovou střechou (23), může být jen sporný předpoklad vazby veduty na realitu. Pouze skutečnost, že jinde nenajdeme výraznou siluetu kostela sv. Kateřiny se štíhlou, v horních patrech osmibokou věží, jaká se tyčí před jeho západním průčelím, může opravňovat ke zdrženlivému návrhu.²⁵⁾

Jediným ziskem plynoucím z předchozích řádků je snížení pravděpodobnosti možného ztotožnění jmenovaných kostelů s jinými zaznamenanými sakrálními stavbami. To

ovšem neznamená jejich vyloučení z dalších úvah. Zařazení kostela sv. Apolináře do skupiny budov v jihovýchodním koutu Nového Města by vedlo k přiklonu k jiné alternativě pro určení kostela s odsazeným kněžištěm, z něhož, stejně jako z lodi, vyrůstá sanktusník (24). Jeho nesprávná orientace není v této části města výjimkou, stupně zdobící průčelí ani velikost zobrazené stavby také nelze brát v počet. Vážnějším, ale ne rozhodujícím argumentem je absence věže. Skutečnost, že u žádného z nakreslených kostelů nenajdeme vysokou, nahore osmibokou věž, může pochyby o správnosti určení této stavby jako kostela Panny Marie na Trávníčku spíše přeměnit ve vědomí marné snahy.

Podoba i poloha již zmíněné vysoké hranolové, valbou završené věže, zdobené v nejvyšším, předsazeném patře nárožními útvary, dovoluje přiřadit tuto stavbu ke kostelu sv. Alžběty pod Vyšehradem (25). O skutečné podobě kostelní věže nás zpravují autoři Vratislavského prospektu a P. van den Bossche, kteří nárožní věžičky nespatriřili.²⁶⁾ Věž, jejíž fasádu členilo panelování, stála v úhlu sevřeném severní zdi presbytáře a lodi. Sotva je možné rozhodnout, zda drobná budova se sanktusníkem, schovaná za tělesem věže, představuje presbytář kostela sv. Alžběty nebo je odrazem některého z blízkých kostelíků. Při určování předlohy kostela bez věže, s odsazeným kněžištěm (26), bychom mohli vybírat nejméně mezi kostelem Nejsvětější Trojice, kostelem sv. Vojtěcha Menšího a špitálním kostelem sv. Bartoloměje. Vzhledem k očividné nerealističnosti vyobrazení jižní partie Nového Města je ale přínosnější smířit se s nepoužitelností této části kresby pro poznání zdejších staveb.²⁷⁾

Nápadnost rozměrného kostela se sanktusníkem (27) dovoluje při hledání jeho předlohy pominout menší novoměstské kostely. Jako nejpravděpodobnější možnost, i s ohledem na absenci věže, se jeví rozlehlé trojlodí klášterního kostela na Slovanech, zastřešené tehdy sedlovou střechou. Atiku nad korunní římsou boční lodi nutno pokládat za vedutistův zdobný doplněk. Polohové vztahy zakresleného kostela vůči novoměstské radnici a mlýnům s ledolamem sice tento návrh zpochybňují, nejsou však směrodatné, neboť deformované dimenze Nového Města pražského znemožňují orientaci podle polohy výrazných budov. Při vltavském břehu dále najdeme mohutnou věž se sedlovou střechou. K ní přiléhá budova, jejíž střecha je na jižní straně lomena do tvaru polygonálního závěru (28). Ne-

24) Při nekritickém hledání předlohy lze jmenovat kostel sv. Apolináře, u jehož jihozápadního nároží stojí nízká věž, která přechází střechou lodi jen malou částí horního, osmibokého patra. Jeho skutečná podoba je tedy mnohem blíží svatyni zakreslené do samého koutu města, kterou jsme označili číslem 21.

25) Snad je na místě připomenout, že v blízkosti Svinské brány, u nejasné věžovité budovy, označené na Sadelerově prospektu jako kaple sv. Pankráce, P. van den Bossche zaznamenal útvar připomínající zdivo s cimburím, kterým německý kreslíř obehnal svoji stavbu. Před touto budovou stojí na würzburgské veduté vysoké hrázděné stavení, také absence sanktusníku nesvědčí pro jeho sakrální funkci. Za upozornění stojí též blízká dvojice strmých střech, souběžných s hradebním pásmem.

26) Podle ikonografických dokladů někdejší podoby kostela sv. Alžběty (viz Kašička - Nechvátal 1973) vznikly štítky nad nejvyšším patrem věže zřejmě až při barokních úpravách.

27) Nedůvěru vůči vyobrazení této části města nesníží ani poznatek, že bez věže byl z uvedených svatyní pouze kostel sv. Bartoloměje. Gotický původ lze podle vedut z počátku 17. století předpokládat u věže kostela Nejsvětější Trojice, ačkoliv ji J. Kozel a M. Peterle nezaznamenali.

přítomnost sanktusové vížky zavádá podnět k pochybám o sakrální funkci tohoto objektu. Pokud jsme s poukazem na celkové zřetelní obrazu Nového Města přistoupili na možnost ztotožnění mohutného kostela (27) s emauzským chrámem, pak právě předpokládané Slovany mohou být východiskem domněnky, že věžová stavba (28) snad představuje součást hrádku Václava IV. Nedaleká svatyně s odsazeným presbytářem směřovaným k jihu a hrotem, který může být vrcholem nárožní věže, spíše ale sanktusníkem (29), by pak mohla znázorňovat kostel sv. Václava na Zderaze. Jeho původní románská věž tehdy tvořila severozápadní nároží gotického kostela a jen nepatrně vyčnívala nad střechu (Sedláčková 1946, s. 13). Nad dvojloďím, od něhož bylo odsazeno kněžiště, se vypínal sanktusník.²⁸⁾

Tím, že autor veduty nezaznamenal příkop dělicí Staré a Nové Město, jsme ztratili záhytný bod, který by nám usnadnil orientaci. Při pokusu určit kostely na území mezi staroměstskou Mosteckou věží a domnělým klášterem na Slovanech je možné vyslovit řadu variant, vesměs nepodložených.²⁹⁾

Pro osamocené stojící hranolovou věž, jejíž nejvyšší patro, oddělené římsou, pokrývá patrně valbová střecha (30), snad Sadelerův pohled nabízí protějšek ve věži kostela sv. Štěpána Menšího.³⁰⁾ Blízká svatyně se strmou střechou a s vysokou štíhlou hranolovou věží (31) by, trváme-li na nutnosti hledat skutečný vzor, mohla být ohlasem kostela sv. Anny. Ani poloha ani podoba přilehlé věže ovšem takový názor nepodporují. Věž anenského kostela, v dolních patrech čtyřboká, v horních osmiboká, stála v ose lodi při západním průčelí. Také délka nakresleného kostela neodpovídá skutečnosti, absence náznaku odsazení polygonálního chóru od lodi žel není oporou.

Rovněž dva další kostely, na okapové hraně vyzdobené atikou, lze stěží považovat za vyobrazení konkrétních staveb. U svatyně bližší vltavskému břehu, jejíž stupňový štít

Obr. 13: Kostel sv. Václava na Zderaze na titulním listu modlitební knížky z roku 1623 (výřez).

je kráslen cimbuřím, přiléhá věž k odvrácenému, jižnímu boku (32). Věž druhého kostela je přisazena ke vstupnímu průčelí (33). Okrouhlé věže obou svatyní jsou si navzájem podobné, nahoře zúžené, zastřešené vysokým kuzelem. Nejedná-li se o výmysl, musíme jejich předlohy hledat poblíž hranice Starého a Nového Města. Mnohem nižší hranolová věž tehdy přiléhala k jižnímu boku lodi kostela sv. Martina ve zdi (Libal 1946, s. 81). Štíhlou hranolovou věží byl při svém západním průčelí opatřen kostel sv. Michala v Opatovicích, z jehož presbytáře se vypínal sanktusník.³¹⁾

V předchozích odstavcích jsme se pokoušeli zjistit, zda se vyobrazení jižní části pravobřežní Prahy zakládá na terénní skice se zřejmým vyznačením polohy kostelů, nebo zda kreslíř zcela nezávazně vykreslil do městského areálu smyšlené svatyně. Spíše analogicky, s ohledem na záznam malostranských a staroměstských kostelů, bychom očekávali, že také vyobrazení Nového Města nemusí být úplnou fikcí. I přes vědomí ošidnosti takového postupu, zvolili jsme cestu spočívající v hledání možných předloh a ve srovnání skutečných objektů s nakreslenými budovami. Je zřejmé, že do jisté míry můžeme vazbu na tehdejší realitu předpokládat i zde. Zatímco na Starém Městě jsme nacházeli více či méně zřetelné, přece však reálné předlohy, postižení Nového Města podobné souvislosti vykazuje výjimečně. Pokud ovšem znázornění kostelů v jižní části pravobřežní aglomerace spočívá na reálném základu, což se podle mého názoru nepodařilo až na výjimky prokázat, pak se v důsledku zřetelní zcela mýjí s někdejší skutečností. Vlivem umělcova volného přístupu při postižení urbanistického celku i jednotlivých budov se tato část veduty blíží projevu fantazie, rozvinuté kolem ojedinělých reálných bodů.

Není zapotřebí podotýkat, že ještě v době zhotovení Vratislavského prospektu zely rozsáhlé pozemky na Novém Městě prázdnotou a hustou zástavbou sem německý kreslíř

28) Podobně vyhlížel i kostel sv. Vojtěcha Většího v Jirchářích. Skutečnost, že na pohledu nenacházíme jeho zvonici, nemůže být důvodem k vyloučení této možnosti. Podobu ani dobu zbudování zvonice na přilehlém hřbitově, nahrazené později renesanční stavbou, neznáme. Může o ní ale svědčit nápis s datem 1540 na nejstarším ze šesti zvonů, zapsaných F. Ekertem (1884, s. 95).

29) V dalších úvahách mohou vystupovat četné menší kostely, různé možnosti identifikace kostelů nápadnějších, stejně jako např. staroměstská vodárna. Tápání začalo snad mnohem dříve než u domnělého Václavova hrádka (28) - nedá se vyloučit, že se může jednat o fikci či o ohlas některého z místních kostelů. Důsledky takového posunu jsou zřejmé - opět nebudeme uvádět všechny řady variant a jen pro úplnost naznačíme tu, kterou, ač stejně málo odůvodněnou jako všechny ostatní (kromě názoru o pustém výmyslu), pokládáme za nejpravděpodobnější.

30) Zobrazení této věže mohlo vzejít i z podoby staroměstské vodárny, kostela sv. Martina či ze zaznamenání jedné z bašt staroměstského opevnění.

31) Mimo rámec úvah přitom, snad neoprávněně, ponecháváme nejen kostel sv. Lazara (28?) s jeho hranolovou věží při východní straně presbytáře (Merhautová 1971, s. 252 - 253), ale i řadu dalších svatyní.

mohl umístit jen se značným časovým odstupem od návštěvy Petřína.

Zobrazená aglomerace pravobřežní Prahy je na východní straně obehnaná hradební zdí, zpevněnou v poměrně pravidlených odstupech dvojicemi hranolových bašt se strmou sedlovou střechou. Tvůrce kresby přitom patrně použil dispozici většiny z bran Nového Města. Branám podobné útvary rozmístil bez ohledu na skutečnou podobu, polohu i počet hradebních bašt. Zdá se nicméně, že i tu nacházíme vzdálený odraz reality: v místech skutečných bran jsou věže vyšší a mohutnější než v místech prostých bašt. Podle polohy kostela s dvěma věžemi, za jehož předlohu jsme označili kostel sv. Petra na Poříčí (12), můžeme pokládat nejsevernější dvojici věží za Poříčskou bránu, méně výrazná sousední dvojice by mohla představovat bránu Horskou. Nedaleko mohutné svatyně, kterou považujeme za kostel Panny Marie Sněžné (18), nacházíme možná bránu Koňskou. Do jejího sousedství je umístěn podobný útvar, který má snad představovat čtvrtou bránu. Svinská brána však byla součástí pevnosti s hrázděným patrem, z něhož vyrůstaly arkýřové věžky. Do souvislosti s branou patrně nelze uvádět mohutnou hrázděnou budovu profánního charakteru vsazenou na území města do blízkosti shluku kostelů při jihovýchodním okraji aglomerace (22 - 23).

V pozadí veduty, kryt širokým hřbetem za vrcholem Černé věže Pražského hradu, je zakreslen rozsáhlý objekt. Věže v jeho západní části působí dojmem opevnění, obklopujícího prostor s nevelkým stavením. Ve východní části zobrazeného objektu vidíme vícepodlažní budovu obdélného půdorysu. Obdobnou dispozici zaznamenali J. Kozel a M. Peterle u hrádku v Královské oboře, nesprávně ho ale umístili do blízkosti Belvederu. Jak dokládá nynější stav, nejvýchodnější z věží byla opravdu pravoúhlého půdorysu, prostřední byla patrně okrouhlá. Poloha hrádku na würzburgském pohledu natolik odpovídá skutečnosti, že není třeba trvat na eventualitě kreslířovy smyšlenky. Otázkou zůstává skutečná podoba jednotlivých částí stavby Vladislava II., předpoklad dodatečného zakreslování zblízka porýzných detailů do celkové kompozice nedovoluje postihnout ani míru uplatnění siluety hrádku v pražském panoramatu. Úplně mimo možnosti posouzení stojí tři domky, zakreslené slabými tahy pera do otevřené krajiny severovýchodně od Pražského hradu.

Kromě hranic z klád, vyrovnaných na obou březích řeky, oživil kreslíř vedutu několika postavami. Branou Pražského hradu kráčí osamocený chodec, skalnatou plošinu v místech petřinského svahu obdělávají dvě osoby. Dva hrázděné, snad viničné domky na Petříně svým vzájemným vztahem připomínají podobně umístěná stavení, která J. Kozel a M. Peterle zobrazili i při levém okraji svého dřvořezu. Poloha jednoho ze stavení, stojícího i podle Vratislavského prospektu na vydělené ploše, můžeme-li tak soudit podle zakresleného přístupu od jihu, se téměř kryje s podáním německého umělce. Tento detail, shodný na obou vedutách, dovoluje přibližně určit jeho stanoviště zvolené k zachycení panoramatu Prahy. Do zde porýzných skici pravděpodobně později vsadil jednotlivé veřejné budovy, dokumentované původně zblízka, i stavby, u kterých jen tušíme vazbu k psaným poznámkám.

Míra věrnosti vyobrazení částí Prahy i jednotlivých kostelů se značně různí. Fiktivní síť ulic je pro oba břehy V-

tavy společná, záznam výrazných budov na Menším Městě pražském a na Pražském hradě se však někdejší skutečnosti blíží mnohem víc než na Starém a Novém Městě. Nesprávná lokalizace spojená s pominutím řady sakrálních staveb mnohdy nedovoluje s jistotou určit ani předlohu zaznamenaných kostelů. Zpravidla schematické postižení identifikovatelných kostelů je pak méně podstatným nedostatkem. Ať jsou výsledky našeho pokusu o identifikaci jednotlivých staveb správné či nikoli, stěží lze opustit hypotetickou rovinu navržených řešení. Zvyšují se tak naše rozpaky při hodnocení použitelnosti veduty k dalšímu výzkumu stavebního vývoje Pražského hradu a utvrzuje se závěr o mizivém významu kresby pro upřesnění obrazu pražských měst v pozdním středověku.

PLZEŇ (Č. 23)

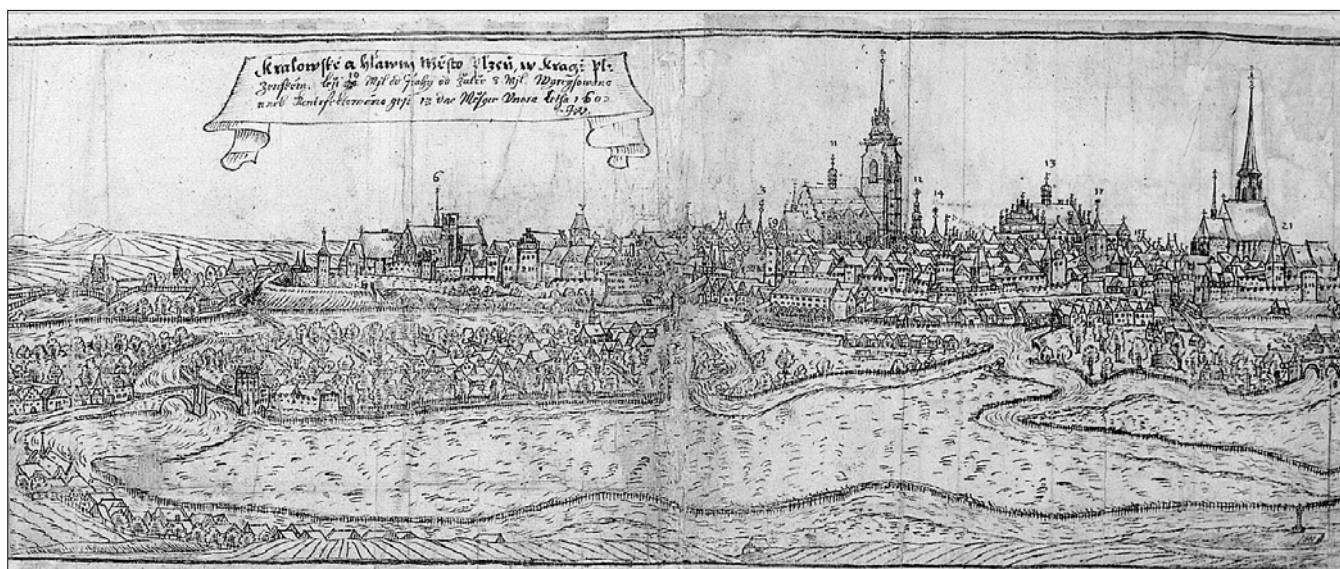
Nejstarší a würzburgské kresbě časově nejbližší vyobrazení Plzně, namalované v první čtvrtině 16. století na pozadí fresky v ambitu dominikánského kláštera, přináší málo opor pro poznání podoby tehdejšího města.³²⁾ Více než o půlstoletí mladší, i při značné schematicčnosti spolehlivější a v proporcích výstižné vyobrazení se dochovalo v pozadí výjevu Ukřižování na stěně sálu plzeňské radnice. Jeho význam pro hodnocení würzburgské veduty je umocněn shodným úhlem pohledu. Orientace kostelů a vzájemný vztah výrazných budov umožňují hledat stanoviště německého umělce jižně od města. Jeho veduta svědčí o nepřesnostech i o záměrných deformacích, kterých se autor dopustil. Ke zcela volnému zacházení s krajinou přistoupil při zaznamenání obce a hradu v pozadí.

Dominantu Plzně na jeho perokresbě tvoří děkanský chrám sv. Bartoloměje, v rozporu se skutečnou pseudobazilikální dispozicí znázorněný jako bazilika. Také neodsazený presbytář a nesprávný počet oken signalizují nevelkou věrohodnost veduty. Po požáru v roce 1525 se nad trojlodím tyčila jediná, severní věž (*Paměti* 1883, s. 106). Její umístění k jižní straně kostela může být projevem umělcovy snahy ukázat divákovi chloubu města (viz *Paměti* 1883, s. 222). Kresbě čtyřpodlažní věže osvětlené různě velkými okny, zpevněné nárožními opěráky a kryté vysokým jehlancem nelze upřít výstižnost, správné detaily se ale mísí s fikcí. Srovnáním s pohledem J. Willenberga se vysvětlí přítomnost čtyř věžiček v rozích vysoké střechy, projeví se však zároveň zkreslení tvaru jinak správně umístěných středových štítů.

Farní chrám zčásti zakrývá druhou sakrální stavbu, která je situována do míst tehdejšího dominikánského domu. Konventní kostel sv. Markéty, zbořený v roce 1802, je znázorněn jako mohutná budova s okulem v západním průčelí, nad kterým se z hřebenu střechy vypíná lucerna.³³⁾ Věž

32) Vyobrazení Plzně shromáždil a zasvěceně zhodnotil v půvabné publikaci J. Mergl (1995). Freska z dominikánského ambitu je dnes uložena v někdejší kapli františkánského domu. Nesrovnalosti vyplývající z konfrontace tohoto nejstaršího pohledu na Plzeň s městským půdorysem vedou k názoru, že autor fresky zachytil jen hlavní dominanty města: kostel sv. Bartoloměje a v obecné rovině dvojí pás městského opevnění - vnitřní s cimbuřím, vnější krytý stříškou. K vysoké hranolové věži s nárožními věžkami, vyvedené při levém okraji veduty, se vrátíme níže v textu a v poznámce 35.

33) Revize dosavadních poznatků vede k potvrzení závěrů J. Strnada a k popření věrohodnosti plánu (viz Ježek 1998), který byl východiskem mylného názoru V. Mencla (1961, s. 34, plánek na 4. straně obrazové části) na stavební vývoj a podobu kostela sv. Markéty, přebíraného nekriticky dodnes.

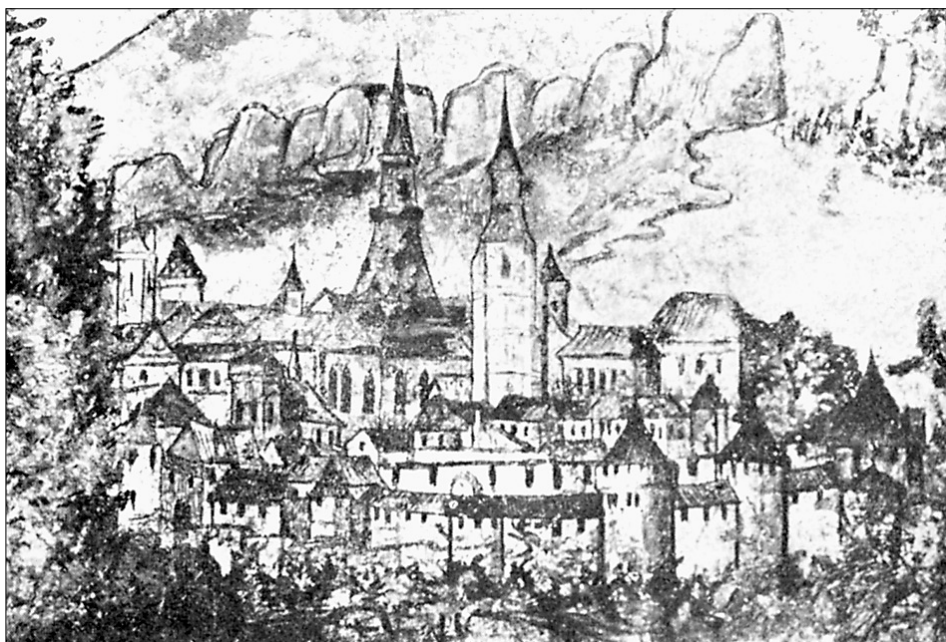

Obr. 14: Plzeň od severovýchodu. Výřez z perokresby J. Willenberga z roku 1602 (Knihovna Kláštera premonstrátů na Strahově, sign. DT I. 30/II).

při severozápadním nároží, porvé zachycená J. Willenbergem, v době návštěvy německého umělce ještě nestála - její výstavba byla zahájena o 60 let později (Strnad 1896, s. 23 - 24).

Další, menší svatyně je na kresbě situovaná do jihozápadní části města. Jen absence sakrální stavby v poloze františkánského kostela Nanebevzetí Panny Marie je odůvodněním hypotetického ztotožnění zobrazeného kostela s původně minoritskou, od roku 1460 františkánskou bazilikou (Strnad 1905, č. 73, s. 60 - 62). Sama nakreslená budova poskytuje pro tuto domněnku jen částečnou oporu. Počet oken v jižní stěně realisticky odsazeného dlouhého presbytáře odpovídá skutečnosti spíše náhodou, opěráky úplně schází. Podle německého tvůrce bylo průčelí, prolomené dvěma okny, v nárožích vzepřeno pilíři. Nevysokou věž, jejíž válcový vršek s bání může znamenat náznak polygonální dispozice, kreslíř opět přesunul z reálné polohy při severní stěně kostela na stranu obrácenou k divákovi. Severní polovina půdorysu věže vskutku zkosením nároží nabývala pěti boků, podobu horní části věže před jejím snesením v roce 1567 (Paměti 1883, s. 163 - 164) neznáme. Vynechány jsou konventní budovy s kvadraturou, které by při zvoleném úhlu pohledu kostel zčásti zakrývaly.³⁴⁾

Výrazný prvek panoramatu Plzně tvoří vysoká hranolová věž zasazená do jihovýchodní části města. Její poslední patro, kryté vysokou Jehlancovou střechou, je opatřeno ná-

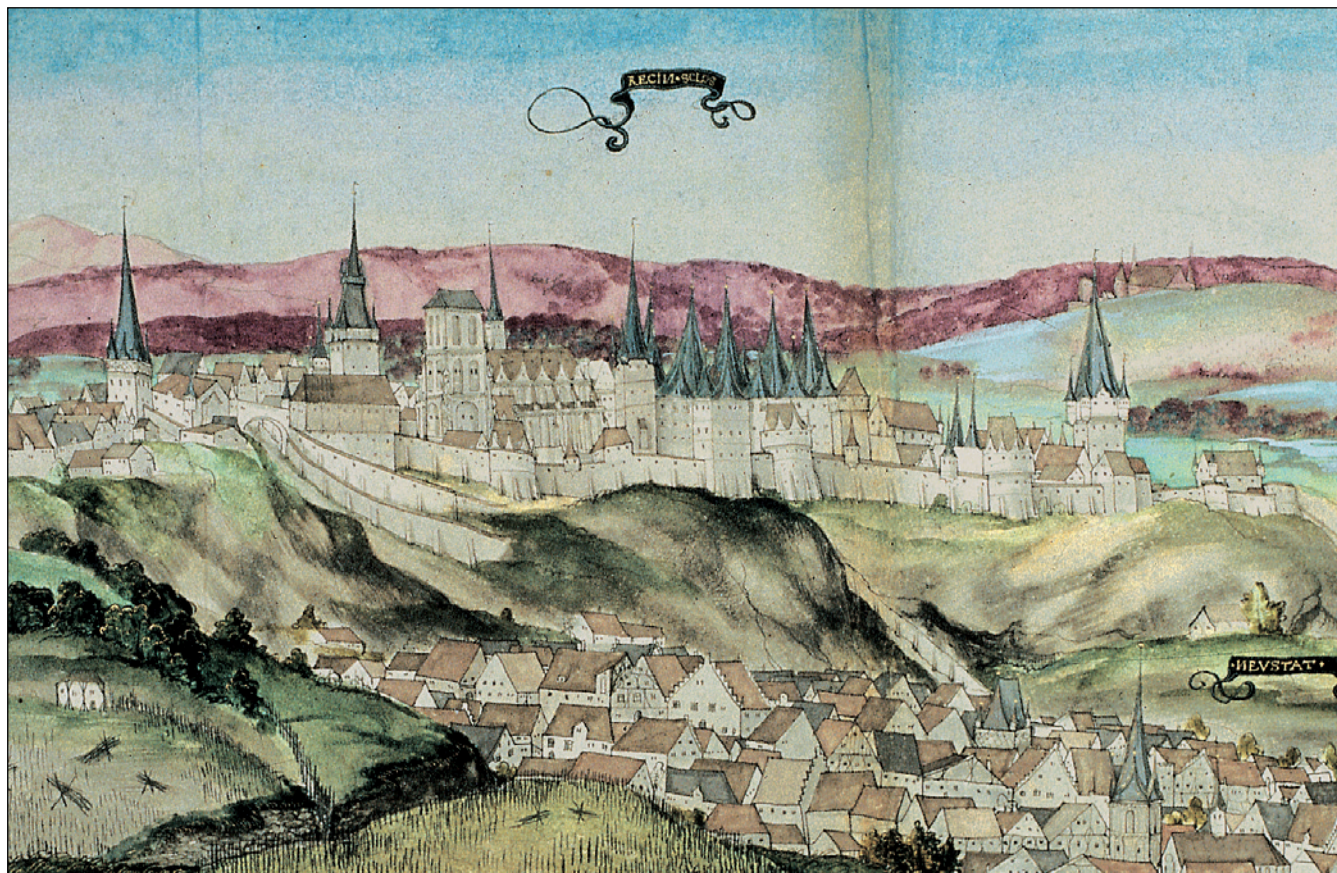

Obr. 15: Plzeň od severovýchodu. Veduta na pozadí nástěnné malby z první čtvrtiny 16. století z dominikánského kláštera v Plzni (Západočeské muzeum v Plzni). Podle V. Mencla (1961), viz. pozn. 34.

rožními arkýři. Strohému označení této stavby za malířův výmysl brání výskyt podobné, nárožními vížkami vybavené věže při levém okraji vyobrazení Plzně na fresce z dominikánského kláštera, ač tato stavba může zkresleně odrážet i věž františkánského kostela či jednu z věží v městské hradbě. Poloha věže na würzburské perokresbě nepodporuje úvahu o její funkci v systému městského opevnění. V nevyhnutelné snaze najít vysvětlení lze vyslovit domněnku, že předlohou umělci mohla být městská vodárna.³⁵⁾ J. Willenberg i další vedutisté ji ale ztvárnili jako nižší věž s jehlancovou střechou bez nárožních útvarů.

34) Veduta na fotografii otištěná V. Menclm (1961) se v drobnostech liší od téhož vyobrazení na snímku v knize J. Mergla (1995). Nepodařilo se mi zjistit, zda rozdíly vznikly poškozením fresky v době dělicí obě fotografie nebo zda během restaurátorských prací v 80. letech byly odstraněny dodatečné přemalby.

35) Městská vodárna, podle D. Libala (1995, s. 221) zbudovaná v 15. století, je doložena k roku 1532 (Werstadt 1958, s. 101). Stojí přibližně v poloze, kam německý umělec zasadil vysokou hranolovou věž - na někdejší parkánu při Pražské bráně. Vodárenská věž jako nápadná čtyřpatrová budova mohla poutat pozornost umělců první poloviny 16. století a podnítit je ke zdůraznění výšky. Odrazem skutečnosti se zdá být počet říms, dělicích jednotlivá patra, a rozměry oken, jejichž předlohou by byly úzká střílnová okénka.

Obr. 16: Praha (detail). Pražský hrad. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 17: Praha (detail). Katedrála a Královský palác na Pražském hradě. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 18: Praha (detail). Část Malé Strany. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 19: Praha (detail). Část Starého Města. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 20: Praha (detail). Část Nového Města. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 41 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 21: Plzeň. Rozměry 297 x 419 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 23 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 22: Plzeň (detail). Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 23 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1997).

Obr. 23: Kladsko. Rozměry 305 x 406 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 37 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 24: Kladsko (detail). Pohled na město. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 37 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Obr. 25: Kladsko (detail). Pohled na hrad. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI, č. 37 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Nejvyšším plzeňským domem byla podle kreslíře budova, vyčnívající zpoza lodi farního kostela. Její stupňový štít je proložen okny, z hřebenu střechy vyrůstá věžička. Z revize písemných zpráv vyplývá, že názory o poškození radnice při požáru města v roce 1507 nemají pramenné opory a jejich jediným odůvodněním byla účelová formulace žádosti plzeňských o obnovení údajně shořelé, patrně však nikdy neexistující listiny (Ježek 1998). Zprávy o přípravě defenestrace (*Paměti 1883*, s. 122 - 123) svědčí o funkčnosti vícepodlažní radniční budovy v roce 1519. Ze stavebně historického rozboru radnice vyplývá, že během druhé čtvrtiny 16. století probíhaly na gotické budově rozsáhlejší stavební práce a G. de Statia zčásti pojal do své novostavby gotické zdivo (Lancinger - Horyna 1977, s. 35, 69 - 73, 78). L. Lancinger a M. Horyna (1977, s. 2 - 3, 71) soudili, že důvodem renesanční přestavby mohla být náhlá havárie radniční budovy. Písemné zprávy a výsledky stavebně historického průzkumu nasvědčují tomu, že německý kreslíř měl příležitost shlédnout pozdně gotickou plzeňskou radnici.³⁶⁾

Namísto analýzy dalších domů a půdorysu města, kterou můžeme se zkušeností plynoucí z hodnocení některých würzburských vedut pominout, zaměříme pozornost na charakter městské zástavby. Obraz města v hradbách určují četné štíty viditelných i tušených pater, poměrně často zdobené stupni. Na střechách honosnějších domů

36) Vyobrazení radnice, převyšující hřeben střechy farního kostela, je stejné jako přesunutí věží obou plzeňských kostelů na stranu obrácenou k divákovi (viz níže v textu) další známkou průběhu vytváření veduty. Zdůraznění výšky budovy (podobně jako převýšení hranolové věže, můžeme-li ji ztotožnit s vodárnou) svědčí o použití dílčích náčrtků porizovaných na místě a zblízka a podle potřeby později upravovaných s ohledem na kompozici celku při dodatečném zhotovení konečné verze. Použití této techniky vedlo i k nesprávnému umístění některých poměrně věrně vystižených sakrálních staveb.

Obr. 26: Plzeň od jihozápadu. Detail z nástěnné malby G. de Statia z roku 1574 v sálu plzeňské radnice (foto Západočeské muzeum v Plzni).

Obr. 27: Plzeň z nadhledu od jihovýchodu. Kresba J. Lautnera z roku 1773 (foto Západočeské muzeum v Plzni, 1995).

Obr. 28: Pohled na Rokycany od severozápadu. Kresba F. B. Wernera asi z 20. let 18. století (foto SÚPP Praha).

můžeme předpokládat břidlovou krytinu, zvolená barva ale nedovoluje odlišení od šindele. Podobně jako na vyobrazeních Stříbra a Berouna stojí v kontrastu vůči kamenným domům *intra muros* hrázděná přízemní i patrová předměstská zástavba. Shluk domů jižně od města snad lze považovat za ohlas Litického předměstí, další plzeňská předměstí s jejich výraznými dominantami kreslíř neupoutala.

Kurtiny jižního křídla vnějšího prstence městského opevnění jsou v souladu s někdejší skutečností kryté stříškou vnitřního ochozu. Dvojice střlen, poněkud však četnější, zobrazil také J. Willenberg. Přestože vnitřní hradba převyšovala vnější linii (Razín 1995, s. 194), ani mírný nadhled nepodnítl německého kreslíře k jejímu zaznamenání. Zcela pomínil mohutné hranolové věže, které zpevňovaly vnitřní hradební pásma. Značné odstupy i počet hranolových bašt vnějšího pásu opevnění zhruba odpovídají poznatkům vyplývajícím z rozboru barokních plánů (Razín 1995, s. 194 až 195). Také podoba bašt - hranolových věží s valbovou střechou - se shoduje s výpovědí mladších ikonografických pramenů. Před věží kostela sv. Bartoloměje, přibližně v místech někdejší Litické brány, vyčnívá na perokresbě nad předměstské domy průčelí mohutné věže s bočními štíty. Valbovou střechu a předsazené patro, doplněné o nedoložitelné nárožní arkýře, najdeme také na pramálo spolehlivých mědirytech zachycujících dobytí Plzně E. Mansfeldem. Pevnější oporu poskytuje freska z roku 1574, jejíž autor zachytil Litickou bránu s obdobným završením. Průjezd vsadil tvůrce würzburské kresby do věže s členitou střechou v jihozápadním rohu opevnění.³⁷

Vstup do města na východní straně střežila Pražská brána. Do vnějšího prstence opevnění byla podle J. Willenberga zapojena široká nízká věž s nárožními arkýři v nejvyšším, hrázděném patře, krytá dlátkovou střechou. Přes rozdíl v zastřešení a v podobě nejvyššího patra můžeme téměř bez rozpaků za Pražskou bránu považovat stavbu s vysokou Jehlancovou střechou s nárožními vížkami, zaznamenanou na würzburské vedutě na východním okraji města. Dál k východu vybíhá zeď, ukončená před mohutnou

hranolovou věží s hrázděným předsazeným patrem. Zobrazená situace nepřipouští jednoznačný výklad, možná řešení nabízí opět J. Willenberg. Představuje-li zeď východní kurtinu jižního křídla hradby, mohlo by se jednat o zkrácené zachycení okrouhlé bašty s kuželovou střechou, která stávala v jihozápadním rohu městského opevnění. Dlouhá zeď ale může být - v důsledku nepochopení terénní skici při zhotovování konečné verze pohledu - i odrazem krytého mostu přes mlýnskou strouhu, chráněného ze strany města Pražskou branou. Takovému řešení by, zdá se, mohla nasvědčovat poloha věže stojící samostatně a nespojené se zdí. Na břehu Mže, protilehlém vůči městu, viděl J. Willenberg při vstupu na most vysokou hranolovou věž s vrcholem o čtyřech štítech. Jeho veduta ale poskytuje i další vážný důvod k úvaze: jižně od města zaznamenal osamocenou hranolovou věž s hrázděnými patry.

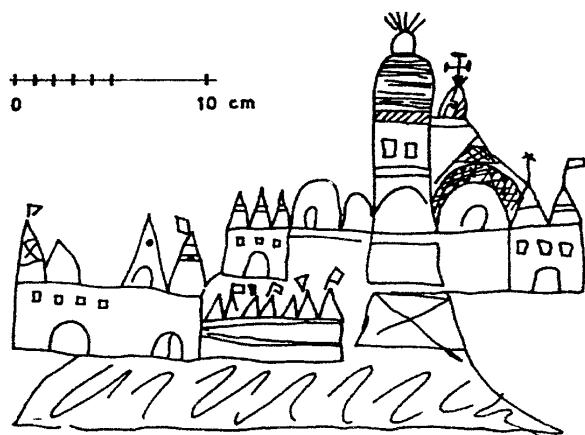
Do mírně zvlněné krajiny severně od Plzně kreslíř umístil obec, kterou označil polokurzívou jako *rockenzan*.³⁸ Ve snaze o posouzení spíše symbolicky naznačené zástavby Rokycan narazíme na první potíž již při hledání umělcova stanoviště. Jen ze srovnání se skutečným půdorysem obce, ve kterém kostel Panny Marie Sněžné zaujímá polohu na severovýchodním okraji, lze vyvozovat, že Rokycany jsou zachyceny od východu. Návor, že kostel je k divákovi natočen presbytářem, nikoliv západním průčelím, může potvrdit shoda s výpovědí F. B. Wernera o umístění sanktusníku. Kostelní věž z předbellohorské doby (Podlaha 1910, s. 239), která zanikla při požáru v roce 1784 (Hofman 1995, s. 3), slezský autor na rozdíl od tvůrce würzburské veduty umístil k jižní stěně kostela. Nedůvěru vůči Wernerovu dílu může podpořit lidová kresba z konce 17. století, dochovaná na boku okenní niky ve třetím podlaží sýpky v Mokrouších, považovaná za vyobrazení Rokycan (Švábek 1987). Věž by podle ní stála při severní straně západního průčelí domnělého kostela. Jistotu o její skutečné někdejší poloze sotva kdy získáme.

Na okraj města je nakreslena nejspíš dvoupatrová hranolová věž s valbovou střechou. V závislosti na předpokládané orientaci kostela ji lze považovat za Pražskou bránu, která chránila jihovýchodní část Rokycan.³⁹ Z domovní zá-

37) Litická brána sice stála v západní části jižního křídla opevnění, její umístění je však příliš vzdáleno realitě. Mohlo vzejít z použití dílčího náčrtku či dokonce vlastní fantazie při zhotovení konečné verze veduty. Jen s rozpaky se proto můžeme rozhodovat, zda se jedná o věrný či zkreslený odraz nesprávně situované skutečné stavby nebo o čirý výmysl. Na rozdíl od pohledu na Plzeň z roku 1574 se nesetkáváme se sedlovými vížkami na kurtinách jihovýchodní části vnějšího opevnění. Podobné dva hroty v témže místě spatříme také na pohledu J. Willenberga, který hrázděné sedlové vížky viděl i v severovýchodním rohu hradby.

38) K tomuto způsobu čtení vede ohled na trasu kreslířovy cesty, neboť nelze s jistotou rozhodnout, zda první litera značí *r* nebo *v* a poslední litera *n* nebo *u*.

39) Na vedutě F. B. Wernera vidíme z Pražské brány jen dlátkovou střechu. Podobu tehdejší Pražské brány neznáme a jsme tedy odkázáni na analogizování vycházející z poznatků o středověkém opevnění Rokycan

Obr. 29: Rytina z Mokrouší, považovaná za vyobrazení Rokycan od západu. Podle V. Švábka (1987).

stavby vyniká budova se stupňovým štítem, umístěná západně od kostela. Jen zkušenost s výběrem objektů, mezi něž kreslíř řadil i radnici, nás může vést při pokusu o určení nakreslené budovy. Za hranolovou věž do míst jižního okraje obce je umístěno stavení s vízkou nad průčelím. Další věžička vyčnívá nad objekt skrytý terénní vlnou, vsazený do míst jihovýchodního okraje Rokycan. Pouhým dohadem by byla domněnka, že se jedná o vyobrazení střechy kaple sv. Petra a Pavla na Pátku (viz Podlaha 1910, s. 250). Stejně nepodložené by bylo uvažovat o hrotu vyčnívajícím mezi budovou se stupňovým štítem a kostelem nad střechy domů jako o střeše městské brány.

Jen název a výrazná poloha mohutného hradu označeného jako *grimstain*, umístěného na vysoký kopec do pozadí veduty, zavádějí podnět k úvaze o vyobrazení Zelené Hory. Tento hrad umělec na své cestě od Stříbra přes Plzeň k Berounu nemohl spatřit, jména ani dispozice hradů v okolí Plzně ale nenabízejí možnost k jinému určení předlohy. Bylo-li opravdu záměrem kreslíře nakreslit Zelenou Horu, pak zkomolené pojmenování i nereálná podoba hradu nasvědčují, že ji neznal z vlastní bezprostřední zkušenosti.

Ani vedutu Plzně, v jejímž pozadí se rozkládají Rokycany a hrad nazvaný *grimstain*, nelze považovat za pramen použitelný pro poznání těchto sídel. Některé detaily mohou být odrazem někdejší skutečnosti, potíže s určením míry jejich věrohodnosti žel případnou dokumentační hodnotu vyobrazení snižují. Naopak podání objektů, které mohou být podrobeny konfrontaci se sdělením dobových pramenů a s výsledky stavebně historických průzkumů, zpravidla svědčí o značné volnosti kreslířova přístupu.

Půdorysná osnova všech českých měst vykreslených na stránkách würzburgského alba je zcela smyšlená. Přes fiktivnost v nastíněném rozložení domovní zástavby je zachycen charakter sídel, odrážející jejich hospodářské a správní postavení. V jádrech významných královských měst - v Plzni, Stříbře, Kladsku - nacházíme kamenné domy zdobené často stupňovými štíty s cimbuřím. Na vesměs kamenných domech uvnitř hradeb menších královských měst,

(viz Hofman 1995, s. 7 - 10; Razím 1995, s. 207 - 209). Další brány, které slezský tvůrce zobrazil, jsou vícepodlažní hranolové věžovité budovy s valbovou střechou (Plzeňská brána ovšem byla v době Werneryho návštěvy barokní novostavbou - viz Hofman 1995, s. 7; Razím 1995, s. 207).

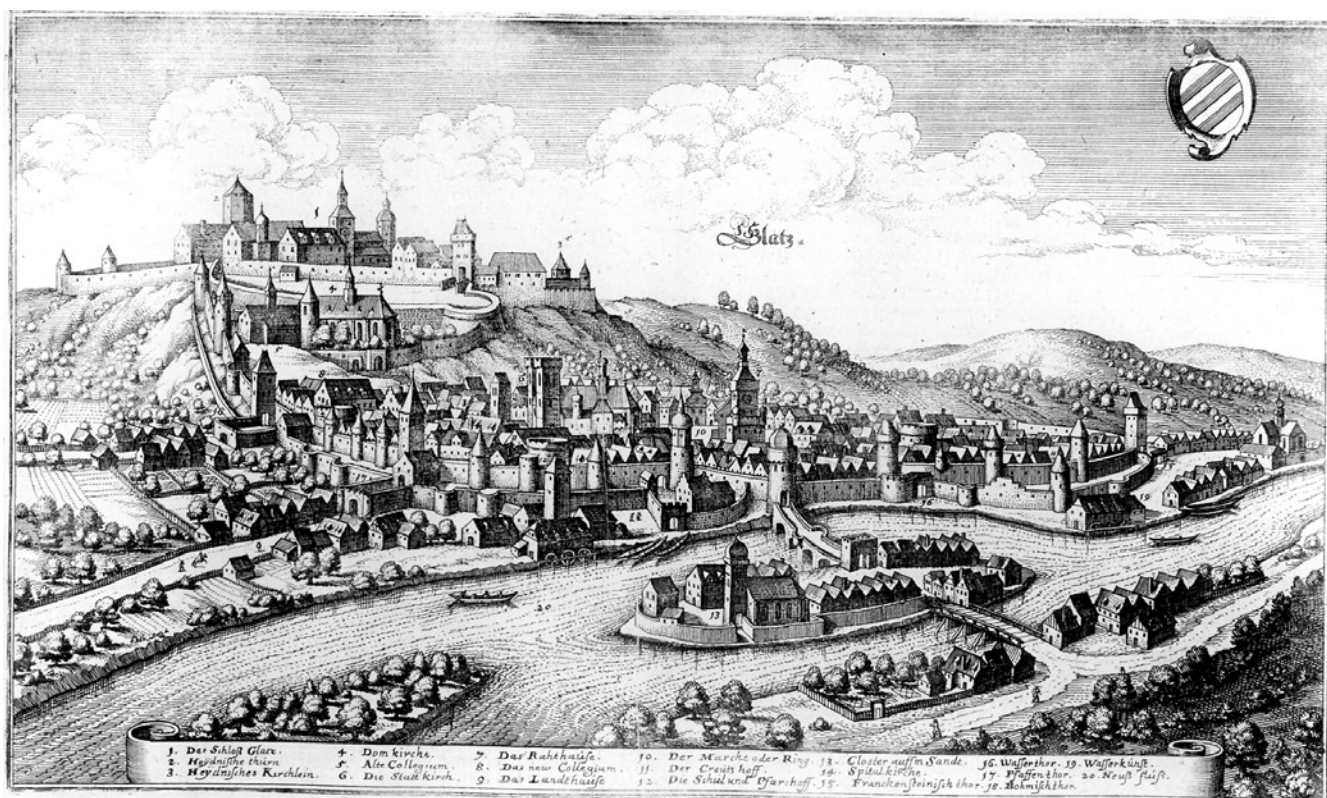

Obr. 30: Zelená Hora na rytině v knize M. Boleluckého *Rosa Mystica*, 1668.⁴⁰⁾

Berouna a Jaroměře, tato výzdoba není zaznamenána. Ani ve švaberském městečku Boru nepostřehneme náznak zdobenějšího štítu. Vyobrazení Náchoda s jeho dřevěnými lomenicemi, které se ojediněle objevují i na předměstí nedaleké Jaroměře, odpovídá charakteru poddanského a podhorského města. Znázorněné konstrukce náhodských domů však i zde varují před bezvýhradnou důvěrou ve vyobrazení, ač v nich O. Šafář (1995, s. 107) odhalil podvázky i prolomené pavlače.⁴¹⁾ Přesto se domnívám, že není důvodu pochybovat o značném zastoupení hrázděných konstrukcí ve větších městech (viz Nováček - Vařeka 1997, s. 496, pozn. 4). Jejich zakreslení však nevychází z dokumentace konkrétních budov, nýbrž z registrace obecného charakteru domovní zástavby. Zvláště přesvědčivé je zaznamenání hrázděných staveb na pohledech, postihujících rozdíly mezi domy stojícími *intra muros* a na předměstí, jako u Plzně, Stříbra či Berouna. Najdeme ovšem i řadu pozoruhodných detailů - jedním z nich je početné zastoupení stříbrských domů s hrázděným patrem spočívajícím na nečleněném přízemním zdivu. Naznačení dřevěných skeletů, jakkoli schematické, je tedy zřejmě možné považovat za odraz skutečně spatřených konstrukcí. Vyobrazení jednotlivých domů se však sotva dá využít k detailnímu poznání tehdejší městské zástavby. Příčinou zdaleka není jen nemožnost rozlišení kožichu roubených stavení od omítky na zděných budovách. Ze sporých výsledků posouzení zakreslených městských domů je snad závažnější jen poznatek, že nízký počet komínů rozhodně neodpovídá tehdejší realitě a nelze jej považovat za doklad přežívání dýmných jizeb (viz Ebel - Škabrada - Syrová 1991, s. 156).

40) Pohled na Zelenou Horu od jihu podle díla M. Voigta *Das Jetzt-lebende Königreich Böhmen in einer historisch- und geographischen Beschreibung* vorgestellt z roku 1712. D. Menclová (1976, s. 332, obr. 471).

41) Hrázděná patra roubených vesnických domů se objevovala na geograficky nedalekém, kulturně však vzdáleném Broumovsku, i zde ale jen ojediněle (Štěpán - Vařeka 1991, s. 48, 51, 265). Ani konstrukce v přízemí náhodských domů nelze bez výhrad považovat za záznam podstávek - může se jednat i o povšechné znázornění umělci známého hrázdění, tedy *topoi* aplikovaného bez ohledu na realitu.

Obr. 31: Kladsko na mědirytu M. Meriana z díla *Civitates orbis terrarum* z roku 1650 (SÚPP Praha, foto O. Hilmerová).

I když se veduty mohou stát podnětem k dalším otázkám, jejich význam spočívá především v umělecké hodnotě. Některé detaily, zdá se, svědčí o použití dílčích náčrtků, pořízených zblízka, dodatečně komponovaných do konečného celku.⁴²⁾ Autor kreseb obsažených v albu věnoval značnou pozornost rozložení města a jeho terénní konfiguraci. Postihl vzájemné vztahy veřejných budov a částí města, ve většině případů představil poměrně věrně nejvýraznější budovy, především sakrální stavby, přestože občas v zájmu diváka přesunul zpestřující prvky (věže) z jejich skutečné polohy, při zvoleném úhlu pohledu zakryté, do viditelného místa. Věrohodně zobrazené budovy jsou mnohdy lokalizovány do nesprávných poloh, méně významné pražské kostely jsou zaznamenány schematicky, s nemalým podílem kreslířovy fantazie. Podle detailů vyobrazení borského a náchodského hradu,⁴³⁾ umožňujících alespoň dílčí konfrontaci s dosavadními znalostmi, lze soudit na zvýšený kreslířův zájem o hradní objekty, který se odrazil v jejich přesnějším po-

dání. Je proto možné předpokládat, že také části hradních areálů nebo hrady samotné, jejichž tehdejší podobu z dochovaných pramenů neznáme, mohou být vystiženy poměrně věrně.⁴⁴⁾

Skeptický závěr vůči využitelnosti díla z let 1536/1537 ve stavebně historické praxi nemůže snížit skutečnou hodnotu nejstaršího známého souboru pohledů na česká města. Jejich umělecká úroveň, mnohem výraznější než dokumentační význam, svědčí o schopnostech doposud neznámého tvůrce a o jeho znalosti prací největších soudobých německých mistrů. Zůstal však vzdálen pojmání přírody jako samostatného motivu a krajinu ztvárňoval jako barvitou kulisu pro zobrazení místa. Jeho práce byla připomínkou spatřených míst, bylo mu cizí jak tlumočení krajinných prožitků a přírodního detailu, tak dokumentační přístup při vyobrazení měst. Symbolizační sklony převažují nad topografickou přesností, sledovaný cíl nevyžadoval ani oživení stafáží. Pohledy na navštívená sídla jsou vzdáleným odrazem podoby konkrétních míst, charakterizovaných pouze dominantními prvky (viz Wirth 1932, s. 27). Pro důraz na dominanty, uplatnění symbolizační zkratky na úkor věrného postření měst i nevyhraněnost náladového obsahu se würzburgské veduty řadí k dílům krajinářské tvorby sklonku středověku.

42) Zdá se, že umělec měl příležitost seznámit se s navštívenými městy důkladněji. O delší zastávce jeho výpravy v Praze není třeba pochybovat. Také Bor, Plzeň a Jaroměř nejsou zachyceny ze stanovité ležící bezprostředně na trase kreslířovy cesty. Po překročení hranic pod Přimdou se výprava pustila cestou přes Bor u Tachova a Plzeň k Praze. Z hlavního města království pak pokračovala rychlejší, severní větvi tzv. polské či kladské cesty přes Nový Bydžov a Jaroměř ke Kladsku (viz Vávra 1972, s. 17).

43) Dominantu Boru tvoří na vedutě hrad s válcovou věží opatřenou na korcích spočívajícím ochozem s cimbuřím. Je završena kuzelem se svislými řadami výstupků. Nakreslená věž odpovídá až na dvě smyšlené řady okének dochované hradní věži s ochozem a cihlovou osmihrannou helmici, pokrytou kdysi řadami terakotových tvarovek v podobě krabů (Ulovec - Procházka 1994, s. 15). U náchodského hradu můžeme uvést především jeho dispoziční a hradební křídla pojící se k městskému opevnění (viz Ježek 1996, s. 42), členění kladského hradu potvrzuje ve svém příspěvku J. Slavík. Řadu odpovídajících detailů jsme našli na Pražském hradě.

44) Návor o poměrně věrohodném vystižení hradních objektů se týká pouze míst vsazených do předního plánu veduty, tedy hradů přímo sousedících se zobrazeným městem (Náchod, Bor, Praha, Kladsko). Hrad zakreslený na kopce v pozadí (Přimda na vyobrazení Boru, Zelená Hora(?) na vedutě Plzně) jsou vyvedeny symbolicky, bez ohledu na jejich skutečnou podobu. S přihlédnutím k poměrně věrnému vystižení Žebráku a Točnicku snad není třeba podceňovat výpovědní hodnotu kresby kladské Homole.

EXKURS: VYOBRAZENÍ MĚSTA KLADSKA NA LISTU Č. 37 JIŘÍ SLAVÍK

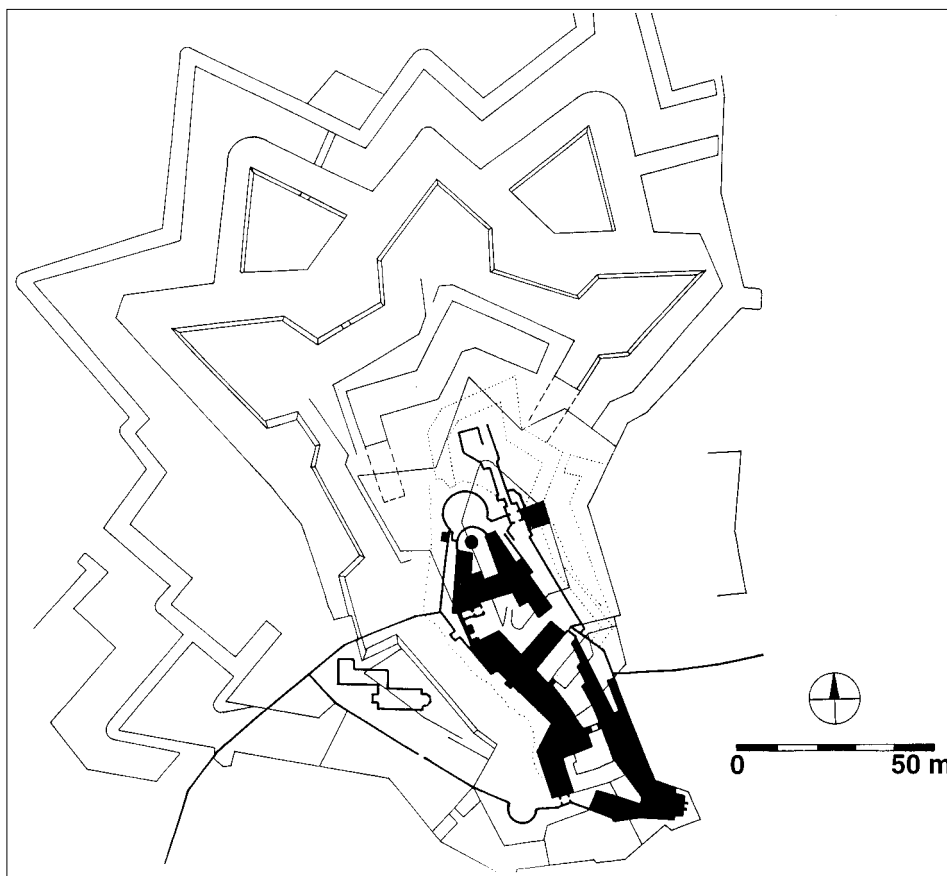
Zobrazení města Kladska podal autor würzburgského alba v později klasickém jihovýchodním pohledu. Pod hradním návrším se rozkládá opevněné město, propojené s hradem jednotným okruhem opevnění. Určujícími znaky této veduty jsou kromě hradu - přestavěného v baroku na bastionovou pevnost (*Malachowicz 1987*) - dvojvěží farního chrámu Nanebevzetí Panny Marie, vysoká věž radnice, jednolodí bernardinského (nyní františkánského) kostela sv. Jiří (dnes sv. Jiří a sv. Vojtěcha) na Frankenštejnském (Zabkowickie) předměstí a klášter augustiniánů kanovníků s kostelem na svahu hradního návrší. Vně fortifikací, západně od hradu a augustiniánského kláštera, zachytil kreslíř velmi podobné skupiny bezvěžového kostela a nízké stavby.

Tak jako na jiných vedutách souboru je obraz města zasazen do druhého plánu. První plán tvoří dramaticky rozeklaný okraj jakési plošiny se zděným pilířkem domečkových Božích muk. Vpravo před městem se rozkládají pole, dole snad i rybník, levou část a pozadí druhého plánu vyplňují pastviny a pole, oddělená plaňkovými ploty. Na zadní hraně druhého plánu vpravo, pravděpodobně v místech návrší Schäfferberg (Owczka góra), je osazena dřevěná rámová šibenice a dvojice kol na sloupech. Poloha středověkého popraviště nebyla dosud v Kladsku verifikována. Pozadí celé scény rámuje dynamicky zdvižené horské hřebeny.

Zástavba hradu měla podle veduty dvě části - horní hrad tvoří věžová stavba s hrázděným nejvyšším patrem s nárožními vízkami a dlátkovou věží a podlouhlé stavení s hrázděným podstřešním patrem, valbovou střechou a nezbytnými věžičkami v nárožích a na boční stěně. Dolní část zástavby hradu vyplňuje dlouhé stavení se sedlovou střechou, jehož poslední patro je snad hrázděné a zakrývá věž pravouhlého půdorysu s vysazeným nejvyšším patrem a strmou valbovou střechou. Obě části hradu spojuje hradební zeď s naznačenými střílnami a stříškami. Do hradebního obvodu jsou ve východní části vsazeny dvě hranolové bašty. Západní část hradu obemyká na veduté městská hradba, v nejexponovanější partii zvýšená a zesílená opěráky. Pravděpodobně se jedná o zkrácenou zachycení většího z dvojice hradních rondelů (viz *Malachowicz 1987*, obr. 1, 5). Srovnání s vedutami Kladska z počátku 17. století (Aelurius, Merian) potvrzuje jen všeobecné rozdělení hradu na horní a dolní část s mnohem složitější zástavbou. Horní hradní věž je v obou mladších vyobrazeních polygonální, v dol-

ní části hradu je zakreslováno více věží. Rozdíly mezi srovnatelnými vedutami lze vysvětlit řadou přestaveb (např. palác Arnošta Bavorského z poloviny 16. století) v průběhu jednoho sta let mezi vznikem komentované veduty a dalších zobrazení města. Přitom je nutné zdůraznit, že Merianova veduta vychází z obléhací scény Aeluriovy.

Druhým markantním prvkem městského panoramatu jsou samozřejmě hradby, tvořené na vedutě zdí s krytým ochozem se střílnami, zesílené válcovými věžemi s mitrovými vikýři a strmými kuželovými střechami. Zobrazení věží v městských plánech 17. a 18. století kolísá mezi kruhovým a pravouhlým půdorysem (viz *Malachowicz 1987*, obr. 5, 7). Výjimkou je skupina na pravém okraji města, tvořená vysokou věží pravděpodobně osmibokého půdorysu s dvěma mírně ustupujícími patry a vysazeným ochozem s atikou a před ní předstupující pravouhlou věží s valbovou stříškou. Nízká střední věž uprostřed skupiny patří nepochybně do hradebního okruhu. Vodorovné šrafování stěn polygonální věže budí dojem roubené stavby v kožichu nebo pokrytí povrchu omítkovým kvádrováním. Výška této věže svádí k identifikaci s vodárnou. Ta však byla zřízena teprve v roce 1540 (*Szczuka - Rybka 1980*, s. 28; *Oniszczyk 1988*, s. 32). Alternativně lze uvažovat o věži Mostecké brány (Brama Mostowa) na městské straně kamenného gotického mostu (*Oniszczyk 1988*, s. 30). V tom případě by druhá věž byla druhou mostní bránou na předměstí Na písku. Ani toto tvrzení nelze s určitostí doložit - na vrub malířské zkratky

Obr. 32: Plán hradu v Kladsku vsazený do půdorysu barokní pevnosti (podle E. Malachowicze, 1987).

by připadalo zničení zmíněného mostu a celého předměstí včetně františkánského kláštera. I pro pozdější vyobrazení je charakteristické, že nezachycují druhé rameno městské hradby, skryté za obrysem severovýchodního úbočí hradního kopce. Dominantou vlastního města je nepochybně vysoké dvojvěží farního chrámu. Severní věž je na vedutě ve shodě se skutečností nižší, autorově licenci lze přičíst redukcí opěráků a pokrytí všech tří zobrazených úrovní slepými arkádami. V posledním patře je prolomeno velké zvukové okno. Jižní věž je vyšší, stěny v rozporu se skutečností oplétá slepá arkatura. Poslední patro osvětluje jediné okno, v předposledním patře jsou prolomena oproti realitě dvě okna. Zajímavým detailem je zachycení šibenice jeřábu, osazeného v ose věže, kterým byl dopravován stavební materiál. Stavební činnost probíhala v chrámu po celou první polovinu 16. století (Oniszcuk 1988, s. 29). V rozporu se skutečností je osvětlení kostelní lodi dvojicí vysokých oken a okulem. Historická vyobrazení zachycují pouze dodnes dochované široké okno. Další městským objektem je srostlice velké věže a podélné stavby s opěrky či okny, znázorněnými pouhými obloučky, kryté strmou střechou. Stavba s věží je pravděpodobně radnice. Věž se v pseudorenesanční úpravě docho-

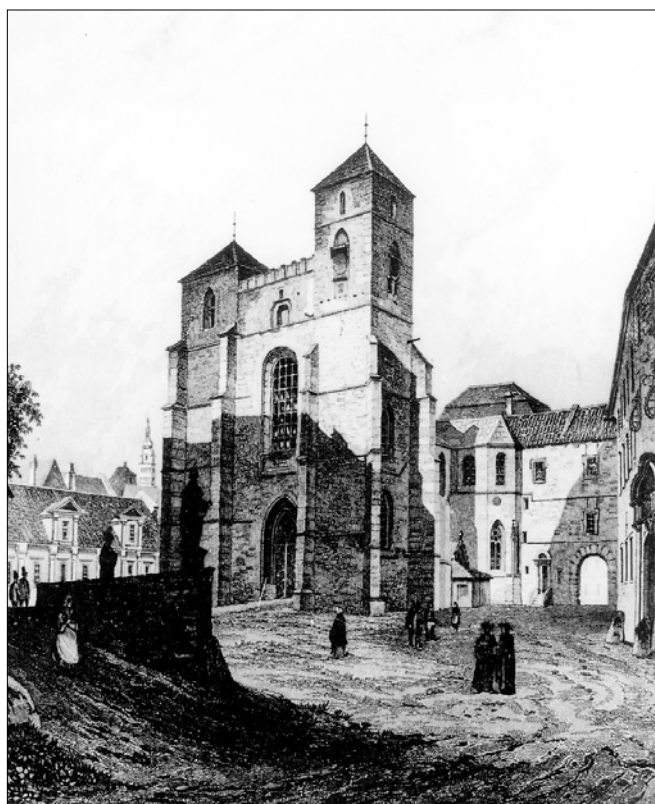
Obr. 33: Děkaný chrám Panny Marie v Kladsku a jezuitská kolej v polovině 18. století. Podle kresby F. B. Wernera ryl J. Koegler (Muzeum ziemi Kłodzkiej).

vala dodnes, samotná radnice byla renesančně přestavěna před rokem 1549 a znovu v letech 1887 až 90 (Staffa a kol. 1994, s. 203). Zdánlivě v sousedství radnice stojí chrámová stavba skrytá za věží. Pokud chrám ztotožníme s bezvěžovým bernardinským sv. Jiřím, který dnes má křížovou dispozici bez věže (věž je nahrazena sanktusníkem nad křížovým střechem), je nejbližší věží v této oblasti věž Frankensteinské brány. Na sakrální charakter věže ukazuje velké zvukové okno pod atikovým ochozem věže. Chaoticky vyhlížející městská zástavba se jeví jako zděná, téměř všechny domy mají sedlové střechy. Některé jsou vybaveny stupňovými či obloučkovými štíty, ojediněle se objevují i štítky na okapní hraně. Převažují střechy v tmavé barvě štípaného šindele, pouze jediná se liší cihlovou barvou. Zde však nelze vyloučit, že se jednalo pouze o barevnou úpravu šindele a ne o poměrně drahou pálenou taškovou krytinu.

Ve svahu pod hradem stojí skupina nevysokých budov (největší z nich s hrázděným štítem) a chrámová stavba s neodsazeným polygonálním závěrem, vysokými okny a štítkem nad středem bočního průčelí. Bez větších problémů lze celý areál ztotožnit s augustiniánským konventem, zničeným ve třicetileté válce a následně zmizelým pod valy bastionové pevnosti. Na rozpacích jsme u protější skupiny staveb, která má svou dobu na obzoru vlevo od hradu. Zatímco horní skupina leží v poloze osady a maltézského kostela sv. Václava u hradu (Petr 1996, s. 71), dolní skupina nemá podle dnešního stavu znalostí reálný podklad. Jen hypoteticky je možno uvažovat, nejedná-li se o přesunutě české předměstí. Zde však není existence kostela prokázána.

Vcelku odpovídá veduta skutečnosti, pomineme-li několiknásobné převýšení hradu nad městem a libovolné zacházení s detaily staveb.

Universitní knihovně ve Würzburgu náleží dík za laskavé svolení k publikaci vedut. K jejich zpracování velmi přispěla paní Angelika Pabel, Dipl. Bibl., z rukopisného oddělení.

Obr. 34: Děkaný chrám Panny Marie v Kladsku. Rytina C. Würbse z 1. poloviny 19. století (Muzeum ziemi Kłodzkiej).

Obr. 35: Praha. Rozměry 288 x 860 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Deln. VI, č. 41 (foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Literatura:

- Boháčová, I. 1991: Hlášení o průběhu a ukončení předstihového výzkumu v Tereziánském křídle, uloř. pod č. j. 3877/91 v Archivu ArÚ AV ČR v Praze.
- Borkovský, I. 1960: K otázce nejstarších kostelů na Pražském hradě, Památky archeologické LI, s. 332 - 387.
- 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat, Praha.
- Brykouska, M. 1979: Nieznany plan zamku praskiego w zbiorach Uffizi we Florencji, Biuletyn historii sztuki XLI, s. 65 - 71.
- Denkstein, V. 1932: Stavební historie klášterního kostela Panny Marie Sněžné v Praze, Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1931, s. 29 - 47.
- Edel, T., Škabrada, J., Syrová, Z. 1991: Strop jizby domu č. p. 33 v Kunějově (okres Jindřichův Hradec), Památky a příroda 3, s. 153 - 156.
- Ekert, F. 1883, 1884: Posvátná místa král. hl. města Prahy, sv. I., II., Praha.
- Firlet, E. M. 1997: Widok Krakowa z 1536/1537 roku w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej w Würzburgu. Najstarsza panorama miasta, Krakov, v tisku.
- Frolík, J., Boháčová, I., Žegklitz, J. 1988: Preliminary Results of the Investigations of the Lobkovic Palace on the Prague Castle, in: Castrum Pragense 1, Praha, s. 71 - 82.
- Gottfried, L. 1992: Assumptio ve štítě Týnského kostela, Zprávy památkové péče 1992/8, s. 30 - 34.
- Herichová, I. 1996: Rekonstrukce původního reliéfu jižního svahu v centrální části Pražského hradu, Archaeologia Pragensia 12, s. 339 - 345.
- Hilbert, K. 1914: Nové poznatky o románské bazilice na hradě pražském, Památky archaeologické XXVI, s. 10 - 15.
- Hofman, K. 1995: Rokycany v letech 1740 až 1750, Sborník Muzea Dr. Bohuslava Horáka Rokycany 7, s. 3 - 14.
- Homolka, J. 1974: Studie k počátkům umění krásného slohu v Čechách, Acta Universitatis Carolinae philosophica et historica, Monographia LV, Praha.
- Hořejší, J. 1986: Pražský hrad a jeho nejstarší vyobrazení, Umění XXXIV, s. 97 - 102.
- 1987: Pozdně gotické opevnění Pražského hradu, Staletá Praha XVII, s. 105 - 120.
- Chotěbor, P. 1995: Pernštejnský palác na Pražském hradě, in: Pernštejnové v českých dějinách, ed. P. Vorel, Pardubice, s. 261 - 282.
- Ječnů, H. 1971: Středověké paláce v Praze, Staletá Praha V, s. 64 - 75.
- Ječnů, H., Olmerová, H. 1992: Historie a proměny jednoho bloku při hradbách Starého Města pražského, Staletá Praha XXII, s. 21 - 70.
- Ježek, M. 1996: Česká města na foliích würzburgského alba (II. část), Průzkumy památek III/2, s. 35 - 50.
- 1998: Dominanty pozdně středověké Plzně, Sborník Západočeského muzea v Plzni - Historie XIV, v tisku.
- Kaigl, J. 1992: Kostel Všem svatých na Pražském hradě před požárem v roce 1541, Zprávy památkové péče LII/2, s. 1 - 8.
- Kalousek, J. 1907: Stručný přehled dějin hradu Pražského, in: O král. hradě Pražském, Praha, s. 1 - 61.
- Kašička, F. 1988: Stavebně historické průzkumy SÚRPMO na Pražském hradě z posledního období, Archaeologia historica 13, s. 199 - 208.
- 1995: U bývalé Dolní Strahovské brány pražské Malé Strany - stavebně historický průzkum oblastí, Archaeologia historica 20, s. 125 - 132.
- 1997: Ze starší historie Ústavu šlechticů na Pražském hradě, Archaeologia historica 22, s. 129 - 144.
- Kašička, F., Nechvátal, B. 1973: Vyšehradské podhradí s bývalým kostelem sv. Alžběty, Památková péče 33, s. 193 - 205.
- Kašička, F., Vilímková, M. 1967: Pražský hrad. Jižní výběžek - Matyášova brána I. Stavebně historický průzkum SÚRPMO Praha, uložený pod sign. 95/1 v Archivu Pražského hradu.
- 1983: Pražský hrad. Jižní křídlo 3 - 4 (západní část) I., Stavebně historický průzkum SÚRPMO Praha, uložený pod sign. 93/4 v Archivu Pražského hradu.
- Kašička, F., Vilímková, M., Libal, D., Rulc, O. 1963: Praha, Staré Město. Stavebně historický průzkum. Kostel sv. Havla, uloř. v Archivu SÚRPMO Praha.
- Kibic, K. 1966: Novoměstská radnice v Praze, její stavební vývoj a problémy rehabilitace, Staletá Praha II, s. 198 - 224.
- Kotrba, V. 1968: Baukunst und Baumeister der Spätgotik am Prager Hof, Zeitschrift für Kunstgeschichte XXXI, s. 181 - 215.
- Kreuztiegler, M. 1996: Praha na nejstarších grafických listech 1493 - 1757, katalog výstavy v Muzeu hlavního města Prahy, Praha.
- Kropáček, J. 1995: Pražské veduty. Proměny obrazu města (1493 - 1908), Praha.
- Lancinger, L., Horyna, M. 1977: Plzeň, blok č. 6: čp. 1. Stavebně-historický průzkum SÚRPMO Praha, uloř. pod sign. 037 - 4*15653 a 038 - 4*15654 v Archivu Památkového ústavu v Plzni.
- Letopisové... 1941: Starí letopisové čeští, ed. J. Charvát. Dílo Františka Palackého, sv. II., Praha.
- Libal, D. 1946: Pražské gotické kostely, Praha.
- 1994: Zaniklá gotická loď svatovítské katedrály, Zprávy památkové péče LIV, s. 288 - 294.
- 1995: Podstata vývoje a proměn historické Plzně, Zprávy památkové péče LV, s. 218 - 225.
- Lorenc, V. 1973: Nové Město pražské, Praha.
- Malachowicz, E. 1987: Twierdza Kłodzka, Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej 2, Kłodzko - Wrocław, s. 3 - 30.
- Mencl, V. 1961: Plzeň. Sedm kapitol z její výtvarné minulosti, Plzeň.
- 1978: Architektura, in: Pozdně gotické umění v Čechách (1471 - 1526), Praha, s. 73 - 166.
- Menclová, D. 1976: České hrady II., Praha.
- Mergl, J. 1995: Plzeňské pohledy a veduty čtyř století. 1500 - 1900, Plzeň.
- Merhautová, A. 1971: Raně středověká architektura v Čechách, Praha.
- Mihulka, A. 1935: Královský letohrádek na hradě pražském, Ročenka kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934, s. 73 - 93.
- Muk, J. 1974: Pražský hrad. Stavebně historický průzkum jižního průčelí Starého paláce, uloř. v Archivu SÚRPMO.
- 1981: Příspěvek ke stavebním dějinám kostela P. Marie Sněžné ve středověku, in: rukopisný sborník k 70. narozeninám dr. Dobroslava Libala, Praha.
- Muk, J., Lancinger, L. 1979: Praha, Staré Město. Kostel sv. Ducha. Stavebně historický průzkum, uloř. v Archivu SÚRPMO Praha.
- 1980: Praha, Nové Město. Kostel sv. Klimenta. Stavebně historický průzkum, uloř. v Archivu SÚRPMO Praha.
- Muk, J., Vilímková, M. 1961: Praha, Staré Město. Stavebně historický průzkum. Čp. 234, uloř. v Archivu SÚRPMO Praha.
- Nováček, K., Vařeka, P. 1997: Pozůstatky lokačního domu v čp. 289 v Plzni, in: Život v archeologii středověku, Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetáňkovi, Praha, s. 488 - 497.
- Novotný, A. 1945: Grafické pohledy Prahy 1493 - 1850, Praha.
- Oniszcuk, K. 1988: Kłodzko, zarys historii, Rocznik województwa walbrzyskiego, Wałbrzych.
- Paměti... 1883: M. Šimona Plachého z Třebnice Paměti Plzeňské, ed. J. Strnad, Plzeň.
- Petr, S. 1996: Vizitace maltézské komendy v Kladsku v roce 1609, Kladský sborník 1, s. 65 - 88.
- Podlaha, A. 1910: Posvátná místa království českého. Řada první: Arcidiecése pražská. Díl IV. Vikariáty: Kolínský a Rokycanský, Praha.
- Procházka, V. 1974: Pražský hrad v nejstarších vyobrazeních, Památková péče 34, s. 157 - 160.
- Razím, V. 1995: Městské opevnění, in: Gotika v západních Čechách (1230 - 1530), katalog k výstavě, s. 173 - 221, Praha.
- Rybicka, A. 1865: Tři staročeské kancionály, nacházející se v c. k. dvorské bibliotéce Vídeňské, Památky archaeologické a místopisné VI, s. 84 - 88.
- Sedláčková, E. 1946: Kostel sv. Václava na Zderaze, Poklady národního umění 72, Praha.
- Sokol, J. 1969: Parléřův kostel Všem svatých na Pražském hradě, Umění XVII, s. 574 - 582.
- Staffa, M. a kol. 1994: Słownik geografii turystycznej Sudetów, Tom 15, Kotlina Kłodzka, Wrocław.
- Straka, C. A. 1913: Studie o věžích a branách hradu Pražského, Památky archaeologické XXV, s. 8 - 26, tab. II.
- 1917: Plán Starého Města pražského z r. 1641, Památky archaeologické XXIX, s. 242 - 250, tab. XLVII.
- Strnad, J. 1896: Klášter dominikánský v Plzni od svého založení až do zrušení (1300 - 1785), in: Výroční zpráva c. k. českého státního vyššího gymnasia v Plzni za školní rok 1895 - 1896, s. 3 - 38.
- 1905: Listář královského města Plzně a druhy poddaných osad. Část II., Plzeň.
- Szczuka, W., Rybka, I. 1980: Studium historyczno-urbanistyczne miasta Kłodzka, Wrocław.
- Šafář, O. 1995: Nový pohled na Náchod, in: Stopami dějin Náchodska 1, Náchod, s. 107 - 116.
- Šittler, E. 1932: Kostel sv. Linhart a dům „U černého orla“ na Starém Městě pražském, Praha.
- Štěpán, L., Vařeka, J. 1991: Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech, Hradec Králové.
- Švábek, V. 1987: Mokrouše, o. Týmákov, okr. Plzeň - jih, Výzkumy v Čechách 1984 - 1985, č. 303, s. 126 - 127, 280, Praha.
- Teige, J. 1910, 1915: Základy starého místopisu Pražského (1437 - 1620). Oddíl 1. Staré Město pražské. Díly I. - II., Praha.
- Tomek, W. W. 1861: Příběhy stavby kostela sv. Víta, Památky archaeolo-

- gické a místopisné IV, s. 49 - 61, 110 - 120.
- 1872: Základy starého místopisu Pražského. Oddíl III. IV. V. Malá Strana. Hrad Pražský a Hradčany. Vyšehrad. Praha.
 - 1897: Dějepis města Prahy, díl XI., Praha.
- Úlovec, J., Procházka, Z. 1994: Hrad a zámek v Boru, Sborník Okresního muzea v Tachově 25, s. 1 - 23.
- Vávra, I. 1972: Polská cesta, Historická geografie 8, s. 3 - 30.
- Vilímková, M. 1972: Pražský hrad. Jižní křídlo. Dějiny. Stavebně historický průzkum SÚRPMO Praha, uložený pod sign. 90/4 v Archivu Pražského hradu.
- 1995: Dějiny Lobkovického paláce na Pražském hradě, Umění XLIII, s. 395 - 410.
- Vilímková, M., Kašička, F. 1976: Císařské kuchyně Pražského hradu, Památky a příroda 1, s. 67 - 70, 81 - 82.
- Vilímková, M., Muk, J. 1964: Praha, Malá Strana. Stavebně historický prů-

- zkum. Čp. 485/III, uložen v Archivu SÚRPMO Praha.
- Vitovský, J. 1994: K datování, ikonografii a autorství Staroměstské mostecké věže, Průzkumy památek 1/2, s. 15 - 44.
- Vlček, P. a kol. 1996: Umělecké památky Prahy. Staré Město a Josefov, Praha.
- Vojtěšek, V. 1919: Z minulosti naší Prahy, Praha.
- Werstadt, K. 1958: Staré vodárny a vodovody města Plzně a její zásobování vodou, Časopis společnosti přátel starožitností LXVI, s. 101.
- Winter, Z. 1890: Kulturní obraz českých měst I., Praha.
- Wirth, Z. 1932: Praha v obraze pěti století, Praha.
- 1937: Nový pohled na Prahu od severu z doby Rudolfovy, Umění X, s. 199 - 205.
- Zahradník, P. 1994: Stavební dějiny svatovítské katedrály od husitství do poloviny 19. století, Zprávy památkové péče LIV, s. 295 - 304.

BÖHMISCHE STÄDTE AUF BLÄTTERN DES WÜRZBURGER ALBUMS

Die Analyse der Abbildung einiger Städte aus dem Album kolorierter Federzeichnungen, hinterlegt unter der Signatur Delin VI. in der Handschriftenabteilung der Universitätsbibliothek in Würzburg, hat die Berechtigung der Voraussetzung der Entstehung des Albums in den Jahren 1536/37 bestätigt. Die Konfrontation mit Erkenntnissen über die damalige Gestalt der böhmischen Städte und der Vergleich der erhaltenen oder belegten Bauten mit den abgebildeten Objekten führt zu dem Schluß, daß der Zeichner markante Gebäude, vor allem Sakralbauten und Burgen sorgfältig verzeichnet hat. Mit Teildifferenzen erfasste er auch die Anordnung der Städte und Wechselbeziehungen einzelner markanter Bauten. Völlig erdichtet ist jedoch die Häuserbebauung und das Straßennetz. Ja sogar einzelne, treu erfasste Gebäude lokalisierte der Zeichner manchmal in eine unrichtige Lage. Kirchtürme hat er ab und zu in eine, dem Auge des Betrachters zugängliche Lage versetzt. Auch weitere Details zeugen von der Benutzung der Teilskizzen, die an Ort und Stelle und von der Nähe durchgeführt wurden und nachträglich in die Komposition des Ganzen eingegliedert wurden. Beweisbare Ungenauigkeiten des Zeichners und unsere Schwierigkeiten mit der Festsetzung der Grenze zwischen der Fiktion und der Verzeichnung der Realität führen zur kleinen Nutzbarkeit der Veduten in der baugeschichtlichen Praxis.

Der Maß der Glaubwürdigkeit der Abbildung einzelner Teile Prags ist sehr unterschiedlich. Die Vedute von Prag bietet mehrere Indizien für die Ansicht, daß als Vorlage der Schlußversion des Werkes wohl mit Anmerkungen versehene Terrainskizzen dienten. Ein fiktives Straßennetz ist für beide Moldauufer gemeinsam, die Aufzeichnung markanter Gebäude auf der Prager Burg und auf der Kleinseite nähert sich jedoch der damaligen Wirklichkeit viel mehr, als in der Agglomeration der Altstadt und der Neustadt. Auf der Kleinseite können wir drei Kirchen und einige Profanbauten verlässlich identifizieren. Die Auffassung des Brückenturmes entspricht im ganzen der Wirklichkeit. Die Spitze eines ähnlichen Turmes, für dessen Vorlage wir das Untere Strahover Tor halten können, ragt aus der Häuserbebauung empor.

Zu den markanten und deswegen auch treuer eingezeichneten Objekten gehört die Prager Burg. Man muß auf der Eventualität der Fiktion des Zeichners bei dem Blick auf den teils Fachwerkbau im südwestlichen Teil der Burg, an der Stelle, wo sonst die Wohnräume der Königin Anna meistens lokalisiert wurden, nicht bestehen. Die einstige Höhe des Weißen Turmes dokumentieren im Einklang mit der Vedute die Ergebnisse der baugeschichtlichen Untersuchung. Als ein mehr erdachtes als auf dem realen Grund ruhendes Bild wird uns der St. Veitsdom vorgestellt. Es ist deswegen leider nicht maßgebend, daß die Vedute keine Bestätigung der damaligen Existenz des provisorischen dreischiffigen Baus bringt. Die Würzburger Vedute bietet die einzige bisher bekannte Abbildung des ursprünglichen Zeltdaches des Königlichen Palastes nach dem jagellonischen Umbau. Die zeitgenössischen Abbildungen und Ergebnisse der baugeschichtlichen und archäologischen Untersuchungen sind in den wichtigsten Punkten identisch mit der zwar erheblich entstellten Abbildung des östlichen Teils der Prager Burg. Der Künstler hat das Dach des Schwarzen Turmes, der das Burgareal im Osten abschließt und der im Jahre 1538 abbrannte, verzeichnet. Merkwürdig ist die Andeutung einer Schlucht in dem südlichen Burghang. Die Exis-

tenz einer Terrainvertiefung, die im 16. Jahrhundert mit bis 12 m hohen Aufschüttungen gefüllt wurde, hat eine Rekonstruktion des ursprünglichen Reliefs des Burg-Felsenvorsprungs bestätigt.

Ein Begutachten der Abbildung des Prager rechten Ufers ist durch die Entstellung der Raumbeziehungen und durch die Unterlassung der Linie des Grabens, der beide Städte getrennt hat, erschwert. Eine ungenaue Lokalisierung einzelner Kirchen in der Kombination mit der Unkenntnis der Betätigung der Phantasie des Zeichners verweist uns bei dem Versuch um die Identifizierung der Mehrheit von ihnen zu bloßen Vermutungen. Zu den Stützen solcher Bemühung gehören in der Altstadt vor allem die Kirche Maria am Teyn, der Altstädter Brückenturm, aber auch weitere nicht sehr zahlreiche Bauten. Von der Aufmerksamkeit, die der Zeichner den bedeutendsten Bauten gewidmet hat, zeugt der Kelch an dem Giebel der Teynkirche. Während wir in der Altstadt mehr oder weniger entstellte, aber doch reale Vorlagen gefunden haben, weist die Erfassung der Neustadt ähnliche Bindungen nur ausnahmsweise auf. Obwohl wir den Zusammenhang mit der damaligen Realität auch in der Neustadt voraussetzen können, nähert sich dieser Teil der Vedute, in Folge der Entstellung und der deformierten Dimensionen, eher einem Phantasieausdruck. Die Freiheit in der Platzierung der markanten, doch zur Unkenntlichkeit verzerrten Bauten, verhindert die Vedute als eine Quelle zur Erkenntnis einer mittelalterlichen Stadt zu betrachten.

Aus der von Süden erfassten Bausubstanz der Stadt Plzeň (Pilsen) ragen die Pfarrkirche St. Bartholomäus, die turmlose Dominikanerkirche der Hl. Margareta und das gotische Rathaus, von dem man, laut der Zweckformulierung der Urkunde der damaligen Pilsner Bürger, bis unlängst gedacht hat, daß es im Jahre 1514 vom Brand vernichtet wurde, markant empor. Auf eine unrichtige Stelle wurde die Franziskanerkirche situiert, eine Reihe von Unstimmigkeiten finden wir auch in dem Erfassen der Stadtbefestigung. Wir finden trotzdem auch bei den Stadtmauern zahlreiche Stützen und Themen für den Vergleich mit weiteren zeitgenössischen Veduten. In den Hintergrund wurde das schematisch erfasste Städtchen Rokycany (Rokytzan) eingesetzt, das auf der Trasse der Zeichners Reise lag. Die Stadt Klodsko (Glaz) ist verhältnismäßig treu aufgezeichnet, der Wirklichkeit entspricht auch die Gliederung der Burg auf zwei Teile. Fraglich bleiben einige Stadtbauten, falls sich nicht um eine Erdichtung des Zeichners handelt, wie es bei dem Sakralbau im Hintergrund der Fall ist.

Ein skeptischer Schluß gegenüber der Verwendbarkeit des Werkes in der baugeschichtlichen Praxis kann den wahren Wert der ältesten bekannten Kollektion der Ansichten der Böhmisches Städte nicht vermindern. Das künstlerische Niveau ist viel ausdrucksvoller als die Dokumentierungsbedeutung. Die Neigung zur Symbolisierung überwiegt die topographische Genauigkeit, die Ansichten der besuchten Städte sind eine entfernte Widerspiegelung der Realität, die nur von dominanten Elementen charakterisiert wird. Die Ansichten der Städte aus dem Würzburger Album und ihre Analyse könnten ohne die gütige Erlaubnis der Universitätsbibliothek in Würzburg nicht publiziert werden. Mein Dank gehört den Mitarbeitern dieser Institution, zuvörderst Frau Angelika Pabel, Dipl. Bibl.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Gravierung von der Wand des Wladislawschen Saales, gehalten für eine Abbildung der Prager Burg (Foto Archiv der Prager Burg).

Abb. 2: Plan der Prager Burg aus den Sammlungen der Galerie Uffizi in Florenz, erste Hälfte des 17. Jahrhunderts (Foto Archiv der Prager Burg).

Abb. 3: Prager Burg um 1500 (Rekonstruktion von P. Chotěbor).

Abb. 4: Prager Burg. Ansicht von J. Willenberg aus dem Jahr 1610 (nach C. A. Straka, 1913).

Abb. 5: Türme der Prager Burg laut M. Wohlgemuth und J. Pleydenwurf (1 - Weißer Turm, 2 - Schwarzer Turm) und laut des Autors der Würzburger Vedute (3 - Weißer Turm, 4 - Schwarzer Turm). Umgezeichnet von K. Macková.

Abb. 6: Altstädter Ufer in Prag von Norden. Ausschnitt aus der Ansicht der Stadt von R. Savery vom Anfang des 17. Jahrhunderts (Reprofoto H. Toušková, 1996).

Abb. 7: Kirchen der Prager Altstadt und Neustadt. nach der Vedute Nr. 41 aus dem Album in Universitätsbibliothek in Würzburg, hinterlegt unter der Signatur Delin VI. (Umgezeichnet von K. Macková).

Abb. 8: Holzkonstruktion des Aufzugs für Wasser in der Nähe der Kirche St. Valentin. Ausschnitt aus dem Plan der Prager Altstadt und Judengasse aus der Zeit um 1640 (Reprofoto J. Toušková, 1996).

Abb. 9: Kirche St. Leonhard (oben) und Marienkirche „na Louži“ (unten). Ausschnitt aus dem Plan der Prager Altstadt von dem Müller J. Veselý aus dem Jahr 1729 (Reprofoto J. Toušková, 1996).

Abb. 10: St. Ägidiuskirche mit dem Dominikanerhaus in der Prager Altstadt. Zeichnung von F. B. Werner aus der Zeit um 1740 (SÜPP Praha).

Abb. 11: St. Ägidiuskirche (oben) und St. Annakirche (unten). Ausschnitt aus dem Plan der Prager Altstadt von dem Müller J. Veselý aus dem Jahr 1729 (Reprofoto J. Toušková).

Abb. 12: St. Apollinariskirche auf der Zeichnung von J. Willenberg aus der Zeit um 1600.

Abb. 13: St. Wenzelskirche auf Zderaz auf dem Titelblatt des Gebetbuches aus dem Jahr 1623.

Abb. 14: Plzeň (Pilsen) von Nordosten. Ausschnitt aus der Federzeichnung J. Willenbergs aus dem Jahr 1602 (Bibliothek des Prämonstratenserklosters Strahov, Sign. DT I. 30/II).

Abb. 15: Plzeň (Pilsen) von Nordosten. Vedute auf dem Hintergrund einer Wandmalerei aus dem ersten Viertel des 16. Jahrhunderts aus dem Dominikanerkloster in Pilsen (Westböhmisches Museum in Pilsen) Laut V. Mencl (1961). Anm. 30.

Abb. 16: Praha (Prag). Detail. Der Prager Burg. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 41 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 17: Praha (Prag). Detail. Kathedrale und Königspalast auf der Prager Burg. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 41 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 18: Praha (Prag). Detail. Teil der Kleinseite. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 41 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 19: Praha (Prag). Detail. Teil der Altstadt. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 41 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 20: Praha (Prag). Detail. Teil der Neustadt. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 41 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 21: Plzeň (Pilsen). Grösse 297 x 419 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 23 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 22: Plzeň (Pilsen). Detail. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 23 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 23: Kłodsko (Glaz). Grösse 305 x 406 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 37 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 24: Kłodsko (Glaz). Detail. Ansicht der Stadt. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 37 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 25: Kłodsko (Glaz). Detail. Ansicht der Burg. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 37 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

Abb. 26: Plzeň (Pilsen) von Südwesten. Detail aus der Wandmalerei G. de Statia aus dem Jahr 1574 im Saal des Pilsener Rathauses (Foto Westböhmisches Museum in Pilsen).

Abb. 27: Plzeň (Pilsen) aus der Vogelperspektive von Südosten. Zeichnung von J. Lautner aus dem Jahr 1773 (Foto Westböhmisches Museum in Pilsen).

Abb. 28: Ansicht der Stadt Rokycany (Rokytzan) von Nordwesten. Zeichnung von F. B. Werner etwa aus 20er Jahren des 18. Jahrhunderts (Foto SÜPP Praha).

Abb. 29: Gravierung aus Mokrouše, gehalten für eine Abbildung der Stadt Rokycany (Rokytzan) von Westen (laut V. Svábek, 1987).

Abb. 30: Zelená Hora (Grünberg) auf der Gravierung im Buch von M. Boleluckyj Rosa Mystica (1668).

Abb. 31: Kłodsko (Glaz) auf dem Kupferstich von M. Merian aus dem Opus Civitates orbis terrarum aus dem Jahr 1650 (SÜPP Praha, Foto J. Hilmerová).

Abb. 32: Plan der Burg in Glaz, eingesetzt in den Grundriß der Barockfestung (laut E. Malachowicz, 1987).

Abb. 33: Dekanatskirche Jungfrau Maria in Kłodzko/Glaz und Jesuitenkolleg in der Mitte des 18. Jahrhunderts. Nach der Zeichnung von F. B. Werner graviert von J. Kogler (Muzeum ziemi Kłodzkiej).

Abb. 34: Dekanatskirche Jungfrau Maria in Kłodzko/Glaz. Gravierung von C. Würbs aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts (Muzeum ziemi Kłodzkiej).

Abb. 35: Praha (Prag). Grösse 288 x 860 mm. Universitätsbibliothek Würzburg, Delin. VI., Nr. 41 (Foto Irmgard Götz-Kenner, 1996).

(Übersetzung J. Kroupová)